

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Arařtırmalar
Year: 8 – Number: 27 p. 87-104, Spring 2024

Türk Romanında Esaretin Sosyolojisi* *Sociology of Captivity In Turkish Novel*

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1444809>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliř Tarihi /
Article Arrival Date
29.02.2024

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
26.03.2024

Makale Yayım Tarihi /
Article Publication Date
28.03.2024

Asya Studies

Tolga Bayındır
Kocaeli Üniversitesi / Rektörlük
tlgbayindir@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-0047-3900

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu makale için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Öz

Genelde sanat, özeldense edebiyat ait olduğu toplumun sosyal, siyasi, kültürel ve hatta ekonomik hayatının bir yansımasıdır. Bu açıdan roman, sahip olduğu kurgusal yapı ve anlatma yeteneğiyle hemen her dönemde yazarların düşünce dünyasını, toplumsal değerleri, kültürel kodları ifade eden ve aktaran bir araç olmuştur. Akademik bir disiplin olarak sosyoloji, on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkar. Bu ortaya çıkışın temelinde değişen dünya düzeni, düşünce ve sanayi devrimi yer alır. Geleneksel değerlerin yerini kanunların almaya başladığı bir yüzyılda, artan insan sayısı ile birlikte toplum merkezli sorunların çözümünde bütüncül ve sistemli bir yol izlenmesi gerekir. Sistematiđini, Batı’da Durkheim’in şekillendirdiği sosyoloji, mevcut bilimlerin toplumsal sorunları çözmeye yetersiz kaldığı bir dönemde bir zorunluluk olarak ortaya çıkar.

“Esaret ve özgürlük” hem bireysel hem de toplumsal derinliği olan kavramlardır. Bu kavramlar birey üzerinden öznel bir değerlendirmeye tabi tutulabileceği gibi toplumsal bir çoğulculuk çerçevesinde de incelenebilir. Bu çalışmada “esaret” kavramı, Türk romanına yansıyan toplumsal bir problem olarak ele alınmış ve Kazak, Kırgız ve Özbek romanlarından seçilen örnekler doğrultusunda karşılaştırmalı incelenmiştir. İnceleme için 20. yüzyılın başındaki siyasi ve sosyal olayları -özellikle 1916-1917 olayları- işleyen romanlar örnek alınmıştır. Amaç, farklı tarihlerde ve/veya coğrafyalarda yazılan bu romanlar ışığında, Türk toplumlarının tarihi süreçlerinde derin izler bırakan “esaret” kavramı ve düşüncesinin kurmaca bir tür olan romana, toplumsal derinliği olan sosyolojik bir olay olarak ne denli yansıdığı ortak izlencesini oluşturmaktır.

Anahtar Kelimeler: Sosyoloji, Edebiyat, Esaret, Türk Romanı, Karşılaştırma

Abstract

Art in general, and literature in particular, is a reflection of the social, political, cultural and even economic life of the society to which it belongs. In this respect, the novel, with its fictional structure and narrative ability, has been a tool that expresses and conveys the writers' world of thought, social values, and cultural codes in almost every period. Sociology as an academic discipline emerges in the nineteenth century. The basis of this emergence lies in the changing world order, thought and industrial revolution. In a century where laws have begun to replace traditional values, a holistic and systematic path must be followed in solving society-centered problems with the increasing number of people. Sociology, whose systematics were shaped by Durkheim in the West, emerged as a necessity in a period when existing sciences were insufficient to solve social problems.

“Captivity and freedom” are concepts that have both individual and social depth. These concepts can be subjected to a subjective evaluation on the individual, or they can be examined within the framework of social pluralism. In this study, the concept of “captivity” will be discussed as a social problem reflected in the Turkish novel and will be examined comparatively in the light of sample novels selected from different Turkish states. For the analysis, novels dealing with the political and social events of the early 20th century - especially the events of 1916-1917 - were taken as examples. The aim is to create a common program of how the concept and thought of “captivity”, which left deep traces in the historical processes of Turkish societies living in different dates and/or geographies, is reflected in the novel, which is a fictional genre.

Keywords: Sociology, Literature, Captivity, Turkish Novel, Comparison

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Bayındır, T. (2024). Türk Romanında Esaretin Sosyolojisi. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 8(27), 87-104.

GİRİŞ

Edebiyat, insanın birey ve toplum ögesi olarak kendini ve dünyayı anlamlandırma çabasının ürünlerinden biridir. İnsanın dil yetisine sahip olduğu andan itibaren edebiyatın da var olduğu söylenebilir. Mitlerin ortaya çıktığı andan başlayarak insanoğlu, “*günlük deneyimlerinin ötesine geçen fikirler üretme yeteneğiyle diğer canlılardan ayrılmıştır*” (Armstrong, 2006: 7). Sosyoloji (Toplum Bilimi), değişen ve gelişen dünya düzeninde geleneksel yaşam tarzını bırakıp modern yaşama ayak uydurmaya çalışan insanın karşılaştığı sorunlara -birlikte yaşamının gerektirdiği deneyim ve pratiklerden kaynaklı- çözüm bulmak için XIX. yüzyılda Avrupa’da ortaya çıkar. Diğer tüm disiplinler arasında çok yeni olmasına rağmen Toplum Bilimini oluşturan bilginin kaynağı bireyler arası ilişkiden küresel insan faaliyetlerine kadar çok geniş bir sahayı kapsar. Edebiyat, toplumsal yapının temeli olan kültür, ekonomi, tarih, millet kavramlarını ele alarak sosyolojik unsurları işleyebilir. Aynı şekilde, sosyoloji de edebiyat eserlerini inceleyerek bireysel deneyimler, toplumsal pratikler, yapılar ve ilişkiler hakkında belirli bulgulara ulaşabilir ve bu eserleri kaynak olarak kullanabilir. Şüphesiz edebiyat, bir yorumlama, anlatma ve aktarma aracı olarak toplum içinde yaşayan (buna zorunlu olan) insanın sorunlarını yansıtmaya potansiyeline sahiptir.

“Esaret” fiziksel, metaforik, bireysel ve toplumsal bakımdan ele alınabilecek çok yönlü bir kavramdır. Esaret sosyolojisi, toplumsal ilişkiler dâhilinde birey ve toplum temelli karmaşık ilişkileri ifade eder. Ayrıca “*Esaret müessesesi insanlık tarihi kadar eskidir ve hemen bütün dünya millet ve devletlerinin tarihinde geniş bir yer tutar*” (Kerman, 2009: 108). Temelinde, kaçınılmaz olarak insan vardır ve insanın gerek içsel gerekse fiziksel sınırlılıklarıyla ilişkilidir. Esaret sosyolojisi, çoğu kez bireyin/toplumun özgürlük arayışını, bağımsızlık isteğini konu edinir. Toplumsal normlar, siyasi güçler, ekonomik unsurlar, sosyal çevre, küreselleşme, şehirleşme ve modern hayat pratikleri gibi unsurlar birey esaretinin içsel nedenlerinin altında yatan etmenlerdir. Daha geniş manada “toplumsal esaret” siyasi, sosyal ve ekonomik olarak özgürlükten mahrum olmayı, boyunduruğu ifade eder. Kurmaca bir tür olmasına rağmen bu noktada roman, kimi zaman sembolik kimi zamansa gerçek manada “esaret” kavramını bünyesine alır. Toplumun bir parçası olarak yazar, toplumu ilgilendiren her konuyu edebî eserine taşıyabilir. Böylece “esaret sosyolojisi” bu noktada devreye girerek toplumsal adaletsizlik, kölelik, kişisel özgürlük, bireysel veya toplumsal bağımsızlık arayışı gibi evrensel bir konuya dâhil olur. Bauman’ın da ifade ettiği gibi insan “*özgürlüklerinin genişlemesi ya da daralması sosyolojinin en ağırlıklı olarak üzerinde durduğu meselelerdir*” (2010: 16).

Esaret sosyolojisi, bir anlatma aracı olarak romanda çeşitli şekillerde yer alır. Konuyu bireysel özgürlük, kölelik, adalet, tarihle hesaplaşma gibi daha dar kapsamlı ve/veya bireysel temalar üzerinden ele alabileceği gibi roman, halk/toplum özgürlüğü, toplumsal boyunduruk, başka ülke veya kültüre bağlı kalma zorunluluğu, siyasi veya ekonomik sınırlılıklar gibi daha çok toplumsal normlar etrafında şekillenebilir. Onun bu yönü insanı anlamada bir aracı olmasını sağlar. İnsanın esaret karşısında yine iki türlü davranış veya kabulleniş şekli üzerinde düşünmek gerekir. Bunlardan ilki zihinsel esarete, diğeri fiziksel esarete karşı takındığı tavidir.

Bu çalışmada ele alınan tema “toplumsal esaret sosyolojisi” olarak daraltılmıştır. Roman, insan zihninin derinliklerinde yer alan zengin ve çeşitli duyguların bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, esaret altındaki bireyin/toplumun sorunlarını ve mücadelesini anlatan romanlar konuya kaynaklık etmesi açısından aşağıda belirtilen sınırlama ile seçilmek zorunda kalmıştır. Türk edebiyatında esaret kavramını işleyen *Üç İstanbul* (Mithat Cemal Kuntay), *Sahnenin Dışındakiler*, *Huzur* (Ahmet Hamdi Tanpınar), *Yaban*, *Sodom ve Gomora* (Yakup Kadri Karaosmanoğlu), *Biz İnsanlar*, *Sözde Kızlar* (Peyami Safa), *Esir Şehrin İnsanları*, *Yorgun Savaşçı* (Kemal Tahir), *Halas* (Mehmet Rauf), *Çamlıca’nın Üç Gülü* (Hıfzı Topuz) ve benzeri birçok romanı örnek olarak saymak mümkündür. Ancak Anadolu tarihinde toplumsal boyutta bir “esaret” kavramının varlığından söz etmek doğru değildir. Türk romanında bu konu daha çok İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerin işgal altında olduğu zamanları, bu zaman aralığında yaşanan olayları ve bu olaylar neticesinde ortaya çıkan sorunları konu edinir. Çalışmada ele alınan konu daha çok toplumsal boyutta olduğundan bu konudaki örnekler Kazak, Kırgız ve Özbek romanlarından seçilmiştir. Çarlık Rusya döneminde toplumsal esareti yaşayan Türk halklarının edebî eserleri “toplumsal esaret sosyolojisinin” dışı vurumu olarak daha doğru bir örneklem oluşturur. Bu doğrultuda, I. Dünya Savaşı sırasında Türkistan topraklarında yaşanan Ürkün Ayaklanması ve devamında gelen süreci ele alan romanlar seçilmiştir. Bu romanlar, yazım tarihleri farklı olsa da toplumsal hafızada yer edinen 1916-1917 olaylarını anlatmaları açısından ortak bir noktada buluşurlar.

Orta Asya Ayaklanması (Ürkün Ayaklanması): I. Dünya Savaşı’nın devam ettiği dönemde, askerlikten muaf tutulan Kazak, Kırgız, Türkmen, Özbek, Uygur, Dungan halklarının 25 Haziran 1916’da

Çarlık ordusuna zorunlu olarak katılması kararlaştırılır. Hâlihazırda esaret altında ve ekonomik yönden sömürülen Türkistan coğrafyasında, Temmuz 1916'dan itibaren uğradıkları haksızlıklar nedeniyle ayaklanmalar başlar. 25 Haziran 1916 fermanı, bölge halkının silahsız bir şekilde cephe gerisinde faaliyet göstereceğini belirtse de Alman-Rus savaşında iki cephe arasında kalacak olan insanların sonunun ölüm olacağı gerçeği ortadadır. Rusların bölgede yürüttüğü nüfus ve tarım politikası da tam anlamıyla bir sömürü düzeni oluşturur. Milyonlarca Rus, bugün Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan sınırlarında kalan verimli arazilere göç ettirilir ve bölgede yaşayan insanların geçim kaynağı olan toprak ellerinden alınır. Göç ettirilen Rus aileler, bilinçli olarak silahlandırılırken Türklerin elindeki her türlü araç ve gerece el konulur. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Türkistan bölgesi toprak, hayvan, maden ve diğer tüm varlığıyla Çarlık Rusya'sının sömürüsüne uğrar. En sonunda bölge insanının da askere alınacağı kararı çıkınca Türkler hemen hemen tüm bölgelerde ayaklanmaya başlar. Ruslar bölgeyi kontrol edebilmek için geniş çaplı bir "soykırım" başlatır. Sadece askerler değil bölgeye yerleştirilen göçmen Rusların da müdahalesiyle askere gitmeyi reddeden halk katledilir. Rus teröründen kurtulmak için yüzbinlerce insan göç etmek zorunda kalır. Silahsız ve düzensiz birliklerle başlatılan ayaklanma kaçınılmaz olarak başarısız olur. Çarlık Rusya, bu ayaklanmayı kanlı bir şekilde bastırır (Kara, 2011; Köylü, 2016; Kütükçü, 2021 ve Sokol, 2016). Hekimoğlu'nun da belirttiği gibi, "1916 ayaklanması tahammülü tamamen tükenmiş bir ülkenin kahramanlığı idi. Çarlık yönetiminin isyanı bastırmakla görevli birlikleri Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen ve Uygurları yaşlarına ve cinsiyetlerine bakılmaksızın katletmekle yetinmemiş, onların yaşadıkları bütün köyleri, kışlakları ve şehirleri yerle bir etmişti[r]" (2018: 117). Bir toplumun esaret altında yaşadığı zorluklar, insanların özgürlük talebi ve bu uğurdaki mücadeleleri, tarihin edebî esere sosyolojik bir değer olarak yansımalarının sonucu olarak kabul edilmelidir. Türk dünyasının Sovyet esareti altında oluşturduğu edebiyat elbette ki farklı bir inceleme konusudur. Ancak genel manada dönem yazar ve aydınlarının edebî faaliyetlerini iki başlık altında toplamak mümkündür. Bunlardan ilki yazarların Sovyet ideolojisi altında ve onun istekleri doğrultusunda eser vermeye zorlanmaları, diğeri ise "millî şuur ve birlik" konularında eserler kaleme alıp cezalandırılmalarıdır. Bu sebeple birçok roman ya yasaklanır ya imha edilir ya da onlarca yıl sonra baskısı yapılır. "Milliyetçilik" yaptıkları gerekçesiyle Türk yazarlar "Halk Düşmanı" ilan edilip sorgusuz idam edilir. İdam edilen birçok aydın, sanatçı ve bilim insanının mahkemesi öldürüldükleri tarihten sonra yapılır. Bu yazarlar, Ürkün Ayaklanması sürecinde insanların yaşadığı zorlukları, kanlı olayları, göç yollarında yaşanan sefaleti, kaybolan "insanlık" temasını ve halklarının bağımsızlık talebini dile getiren eserler kaleme alırlar. Nihayetinde roman karakteri de toplumsal değerler ve beklentiler doğrultusunda yaratılmış ve bu yönde eylemlilik gösteren bir kişilik yapısına sahiptir. Esaret sosyolojisi açısından roman karakterlerinin esaretle mücadele veya baş etme şekli toplumsal mücadelenin yansıması olarak değerlendirilmelidir. Bu yansıma okur için toplum yapısının dinamiklerini görmek için bir fırsat yaratır. Nihayetinde, sosyolojinin de ele aldığı her konu yaşam sürecinde yer almış konulardır.

Türk Romanında Esaretin Sosyolojisi

Besatar (Beşli Tüfek)¹: Askar Süleymenov, modern Kazak edebiyatının önde gelen isimleri arasında yer alır. 29 Aralık 1938'de Türkistan'ın Şornak köyünde dünyaya gelen Süleymanov; tiyatro, roman, eleştiri, çeviri türünde eserler kaleme alır. Yazarın babası II. Dünya Savaşı'na gidip dönemeyenler arasındadır (Khavay, 2021: 1). Bu durum yazarın Kazak tarihine ve toplumsal sorunlarına eğilmesinde önemli bir etken olur. *Besatar* (1996) adlı romanı Kazak halkının "esarettten kurtulma" mücadelesi verdiği dönemi, 1916 olaylarını, konu edinir. Romanın arka planında, halk ve hükümet arasında yaşanan gerginlikler anlatılırken diğer yandan tarihi, sosyolojik ve psikolojik temalar işlenir. Roman, tarihî bir gerçekliğe dayanarak I. Dünya Savaşı yıllarında Kazak bozkırlarında yaşanan olayları anlatır. Süleymanov, Kazak kültür ve geleneklerini romanına dâhil ederek gelecek kuşaklar için bir birikim oluşturur. Bünyesindeki bu unsurlar romanı sosyolojik açıdan incelemek için yeterlidir.

Kazakistan'da ulusal felaket olarak nitelendirilen 1916-1917 olayları *Besatar* romanının ana kurgusunu oluşturur. Yazar, karakterleri aracılığıyla dönemin trajedisinin bireyselleştirilmiş bir formda (monolog ve diyalog) okura sunar. Bu açıdan eser, psikolojik bir altyapıya da sahiptir. Her ne kadar birey üzerinden özgürlük kavramı ele alınıyor olsa da romanın temelinde toplumsal-manevi özgürlük ve bunun korunması teması işlenir.

Roman, "1916 yılının Temmuz'u Türkistan'ın eşiğinden 'gelin değil bela olarak' içeri girmişti." (s. 104) diyerek başlar. Romanın birinci bölümü bir Rus komutanı olan Petr İvanoviç Kreigel'in bakış

¹ Bu bölümde romandan yapılan alıntılar Karlıgaş Khavay'ın. "Askar Süleymenov'un *Besatar* Adlı Eseri Üzerine Dil İncelemesi" (2021) adlı yüksek lisans tezinden alınmıştır.

açısıyla anlatılır. Çarlık Rusya, Kazakların da askere alınması için ferman yayınlamış (25 Haziran 1916) ve zamanında Taşkent, Kazıkurt (Kazıgurt), Çimkent bölgelerine göç ettirdiği Ruslardan askeri bir birlik kurmuştur. Bu birliğin başında Kreigel vardır. “Kazaklara güç kullanarak servetlerini toplamak (s. 108)” için oluşturulan bu birlik, emirlere uymayan Kazakları cezalandırmak için köylerde görev yapar. Romanın hemen başında anlıyoruz ki Kreigel ve ailesi Kazak topraklarına zorla göç ettirilen Ruslardır. Kreigel’in babası bu zorunlu göçten dolayı mutsuz bir yaşam sürmüş, doğduğu toprakları her zaman özlemiş ve bu durumu ailesine yansıtmıştır. Bu nedenle Kreigel, “buralara zorla getirilen, babam ve babam gibileri geri kovmadıkları” (s. 109) için “her şeyini birlik içinde tutmaya, büsbütün korumaya alışık olan toprakların sahibi Kazaklar[1]” (s. 109) suçlu olarak görür. Vicdanı ve tarihiyle hesaplaşması onun sıra dışı bir söz söylemesine neden olur. Kazaklara ait, “it karnını doyurduğu toprağa ait olur, insan ise doğduğu...” (s. 108) atasözü bir bakıma kendi geçmişi ile içinde bulunduğu coğrafyanın durumunu özetler.

Şimdi de bu Kazakları savaşa gönderme fermanının gelmesiyle hangi ucundan tutarsan sonunda her tarafa yayılan Uygur hamuru gibi yasaya gerek de kalmadı. Kazakları kurşunla yalvartıp, kurşunla boyun eğdikleri günler gelir mi gelmez mi diye şüpheye düşen Kreigel, her yerden darbe haberlerini alınca epey endişeye kapılmıştı. Gubernator Folbaum bir taraftan dışarıdaki savaşla içerideki bolşevik darbesinin bütün zararlarıyla tehlikelerini düşünmekte, bir yandan da eşyalarını toplamış hazır bir şekilde bekliyordu. Fermanın ilk çıktığından bugüne dek ancak bir buçuk hafta geçmişti. Bu arada cezalandırma ekibi de kurulmuştu. Bu ekibin komutanı olan Petr İvanoviç Kreigel emrindeki yirmi askeriyle beraber adeta at üstünde hayatını sürdürüyordu. (s. 109)

Romanın ikinci bölümü köylüler tarafından kaçırılan Rus subayının akıbetinin araştırılmasıyla başlar. Çarlık fermanının köylerde ulaşmasından sonra köylüler toplu bir ayaklanma başlatırlar. Törehan ve köylüler, köylerine devriye için gelen Rus askerlerine saldırırlar ve birliğin başındaki subayı esir alırlar. Çok geçmeden Kreigel, kaçırılan subayı bulmak için köylere baskın yapar ve Törehan’ı tutuklar. Törehan’ın oğlu Saruar köylerde başlayan ayaklanmayı duyunca çalıştığı şehirden (Çimkent) hızla ayrılarak babasının yanına gitmek ister. Ancak yolda o da tutuklanır ve babasıyla aynı yere hapsedilir. Eğitilmiş, şehirde yaşayan, Rusların yanında çalışan Saruar, babasının ve köylülerin “efendilerinin”² adamını esir almasını bir türlü kabullenemez. Babası Törehan ise yaptığı eylemin gayet yerinde olduğunu düşünür ve oğluna şu sözleri söyler:

Tay bile ince, zayıf baldırına yaban arısı konduğunda hemen karşılık verir. Yutkunmak ve kıkırdamak için eğitim aldığın kendin bilirsin. Ama kafamı karıştırma, yavrum. Rızkımlı veren Hüda’dır kula minnet eylemem. Bu hayatta herkesin kendi rızk’ı vardır. Az çok hayatın tadını çıkardım. Gördüğüm, o rızkımdır işte. Kimseden bir şey dilendiğim yok hele senin aklına fikrine ihtiyacım hiç yoktur. Şimdi de yatağımdan mezarım yakınen dizginini tıpkı at misali bir gem gibi çiğneyen, ağzından çıkartmayan Rus Çarının komutanı azarladı diye ayağına kapanıp yalvaracak değilim. Uç dediklerinde de uçmamam çabilmek için bu yaştan sonra sakalımı kesip atamam. Şimdi beni konuşturma. (s. 111)

Törehan, Kazak toplumunun esaret karşısında takınması gereken tavrı gösteren bir figürdür. Saruar ise belirli çizgilerde (eğitim, iş, itibar) ilerlediği için içinde bulunduğu şartlara uyum sağlamış bir karakter görünümündedir. Kreigel, Saruar’ın bu aczini çabuk fark eder ve onu kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak için ikna etmeye çalışır. Törehan, Rus askerler eşliğinde tutuklu olduğu ahırdan çıkarıldıktan sonra Kreigel ile Saruar arasında uzun bir konuşma geçer. Bu konuşmada taraflar kendi bakış açılarıyla mevcut durumu özetlerler. Saruar, babasının da karıştığı isyanın haklı gerekçelerini düşünürken Kreigel, başlayan ayaklanmanın bastırılması için Kazakları aklıyla ve gücüyle ikna etmeye çalışır:

Bugün halkın yeni kararnameden haberdar olduğunun onuncu günüydü. Şimdilik, uçsuz bucaksız büyüklüğü kendi başına dert olan bu toprağın diğer bölgelerinden bir haber alamadılar. Ancak burası alevlenen tarla gibi yangına bürünmüştü. Çatısı alev altında kalmış bölgelerden birinin de kendi köyü olduğunu öğrenince geceleyin Çimkent’ten yola çıktı. Gelirken iki üç kere atların dinlenmesi için mola verdiler. Bu molalarda görüştikleri diğer köylerdeki insanların artık kolay kolay diz çökecek kimseler olmadığını anladılar. Genelde Kazakların kendi arasında her gün olup biten kavga ve tartışmalar değildi, bu kızgınlık bir namus ve şeref meselesiydi. Bir şekilde gevşetmeye çalışırsan durdurulamaz haldeydi. (s. 112)

² Çalışmada ele alınan üç romanda özellikle dikkati çeken kavram “efendi”dir. Rusların XIX. yy ortalarında başlayan Türkistan işgali, XX. yy’a gelindiğinde topyekün bir sömürü politikasına döner. Bölge yöneticiliği, askeri idare, adalet, mülkiyet, vergi ve diğer tüm kollarda Rusya yönetimi eline alır. Yaratılan korku imparatorluğunda Türkistan halkının genelinde Rusları “efendi” olarak görme yönelimi oluşur.

Tüm bozkırda başlayan hareketlilik, bir milletin esaretten kurtulmak için topyekûn hareketine dönüşür. Köyler ve şehirler arasında Rus askerlerine saldırılar başlar. Bunun üzerine yirmi beş, otuz askerden oluşan birlikler köylere baskın vererek isyana katılan veya yardım edenlerin peşine düşer. Kreigel de bu birliklerin başındaki komutandır. Kazakçayı ve Kazak kültürünü çok iyi biliyor olması onun müdahalelerinde çok farklı stratejiler geliştirmesine yardım eder. Saruar ile olan görüşmesinde “askerlik fermanının” yanlış anlaşıldığını, bunu yapanların Ruslarla Kazakların arasını açmaya çalışsan ve bundan çıkarı olan “kaymakamlar” olduğunu ileri sürer:

Milletin üzerinden geçinen kibirli kaymakamların bazıları durduk yere sıkıntı çıkartabiliyor. Eğer bunlar bir de bela arayan tiplerse, bunların karşısında Kazak gibi gururlu, inatçı bir milletin baş eğmesi tabii ki zor bir şey. Yeni kanunu ilk önce halka doğru anlatmak da bu kaymakamların göreviydi. Bu basiretsiz, yönetim kabiliyetinden mahrum insanlar yüzünden milleti ürküttük. Evlat, işte bu yüzden ülke, adeta kardeş kavgasına girdi. (s. 118)

Saruar bir an tutuklu olduğunu unutarak bu kaymakamların Rusların “maşası” (s. 119) olduğunu ileri sürer. Rusların Kazak halkı üzerinde egemenlik iddialarını yerine getirmek için seçtiği “il yöneticileri” para ve çıkar uğruna Çarlık yönetiminin talepleri doğrultusunda karar ve uygulamalarda da bulunur. Saruar ve Kreigel’in konuşması komutanın ahırını sınırlı bir şekilde terk etmesiyle sonlanır.

Kreigel, Saruar’la olan sorgusuna devam etmek için tekrar ahıra girdiğinde, karşısındaki genç adamının durumun vahametini fark ettiğini anlar. İnozemssov, Kreigel’in çocukluk arkadaşıdır ve şu anda Kazakların esiridir. O da aynı şekilde Törehan’ı esir olarak arkadaşını kurtarma yolunu seçer ancak Törehan ona istediği hiçbir bilgiyi vermez. Kreigel de Saruar üzerinden yeniden şansını dener. Saruar’ın ise kafası daha da karışır:

Tüm bildiği bir buçuk hafta önce çıkartılan kanunun sıcak ahırda hayvanlara yapışan kene gibi çoğalarak halkın açlığına yapıştıklarıdır. Ayrıca halkın yer yer bu durma isyan edip ayaklandıklarından da haberdardı. Bunların yanında dün bu isyanlara köyde babası ve arkadaşlarının da katıldıklarını öğrendi. Bir tarafta ülke yetkililerinin ellerine bulaşan kan, bir yanda ise namusu için isyan eden ayaklanan halk vardı. İki farklı cephe ikisi de ateşle oynuyordu. Bu iki cepheden hangisinin hakikat ve haklı yolda, hangisinin ateş ve yangın yolunda olduğunu kestirilemiyor düşünülüyordu. (s. 126)

Kreigel, isyanı bastırmak için hükümetten destek kuvvet talebinde bulunur. Yola çıkan elli kişilik birlik gelmeden önce isyancıların merkezlerini bulmak ister. İki merkezin yerini bilmektedir ancak arkadaşının da tutulduğunu düşündüğü üçüncü merkezin yerini Törehan’ın bildiğini düşündüğü için oğluyla yaşlı adamı sorgular. Törehan’dan bir şey öğrenemeyeceğini anlayınca bu sefer Saruar’ın gençliğinden ve saflığından yaralanmak için akıl oyunlarına başvurur.

Törehan tutuklu kaldığı çadırda, geçmişe dönerek başına gelen felaketin muhasebesini yapar. Ruslara karşı “baş kaldıran yiğitlere” (s. 133) yardım ettiği için eninde sonunda tutuklanacağını bilmektedir. Elinde kalan atları da onlara verdiği için “ayaklanan halkla beraber olduğunu” anlamaları uzun sürmez. Ancak onun derdi isyancılarla beraber gidemeyecek kadar yaşlı olmasıdır. Tutuklu kaldığı yerin penceresinden Kazıkurt dağlarına bakarak orada olup bitenlerden habersiz kalmak da onu ayrıca endişelendirir. Törehan’ın dikkatle baktığı Çimkent şehrinin Kazıkurt bölgesinin yüksek kesimlerinde ise farklı bir hareketlilik başlar. Mukagali önderliğindeki Kazaklar, henüz tam olarak ne yapacaklarını bilmeseler de dağ yamaçlarında yeni bir düzen almaya çalışırlar. Törehan ve arkadaşlarının Rus subayı kaçırmamasından sonra köylerinde sadece yaşlıları bırakarak yüksek yerlere göç ederler. “*Toprağına izinsiz adım atanlara*” (s. 136) karşı silahlı, askerlik geçmişi olmayan bu insanlar için en derin endişeyi Mukagali hisseder:

Kararnameyi duyalı gecelerini gündüzüne katarak hep koşturmakta olan yiğitler şimdilik Kızemşek’e yerleşmeyi ancak başarmışlardı. Bundan sonrası için yapılacak işleri de çoktu. Kazıgurt’ta gözükken ekiplerin sayısı, hangi ekiple nasıl ve nerede yüzleşeceklerini şimdilik kimse bilmiyor. Bir tek ne sebepl[e] yüzleşeceklerini ve neden savaşmakta olduklarını bilerek hareket etmeleri tek tesellileriydi. Yiğitlerden çekinmeyi düşünen, korkak kimse yoktu. (s. 134)

Diğer yandan “Büyük Efendi Kreigel”, isyancılara karşı “maşa” olarak kullanmak istediği Saruar’ı sorgulamaya devam eder. Saruar, yalnız kaldığı zamanlarda durumu az çok fark etse de “efendi” dediği ve yıllarca boyunduruğunda kaldığı Rus askerleri karşısında çaresizdir. Romanın bu noktasında Saruar’ın iç konuşmaları önemli bir ayrıntıyı aksettirir. Saruar, “beşli tüfeğiyle” kendisine ve toplumuna “efendi” olan bu insanların karşısında ne denli değersiz olduğunu veya olduklarını ifade etmeye başlar. Rus “padişahının” her hareketlerini isyan sayıp canlarını istediği gibi alması karşısında derin bir utanca düşüp, “*yağız yer ikiye ayrılrsa da içine düşüp kaybolsak*” (s. 137) diye düşünür. Düşünceleri ailesi ve milleti arasında bir ikileme düşmesine neden olur. Bir tarafta Kreigel’in istediği subay diğer tarafta babasının canı, bunların ötesinde kendi milletinin amaçları vardır. Saruar, hayatında ilk defa çaresizlik ve korkunun onu ne denli esir aldığını

hisseder. Düşünceleri kendi özelinden toplum geneline kaydıka içinde buldukları durumu daha da iyi “kavramaya” başlar. Öncelikle bütün bir toplumun Rus düşünce ve çıkarları doğrultusunda hareket etmeye alıştırıldığı fark eder. “*Rus padişahının kilisesi*” (s. 138) gibi yapılmış şehirlerde, Rus kaymakamlara yaranmak için çalışan Kazakların zamanla kendi halkına verdiği zararı da görmeye başlar. Tutuklu olduğu ahırda tek başına düşüncelere dalması Saruar’da büyük bir fikir değişikliğine neden olur. Milletinin çıkarları için babasını ve kendisini feda etmeye hazırdır. Kreigel ahıra tekrar geldiğinde ondaki bu değişimi fark eder ve artık konuşma yerini şiddete bırakır. “*Bunlar gibi barbar bir milletin nefes almasına izin verirsen, dişleri çıkar.*” (s. 141) dedikten sonra Kreigel, Rusların “bu barbar” milleti başıboş bıraktığını, isyanın bu yüzden patlak verdiğini düşünür. Ona göre yapılması gereken tek şey “bu milleti” kurşunla tekrar hizaya getirmektir. Saruar’daki bu büyük değişiklik basit bir “uyanma” gibi durmamaktadır. Kreigel, ilk defa bu isyanın neden patlak verdiğini anlamaya başlar.

Romanda “esaret” ve bunun karşılığı olan “özgürlük” kavramını en belirgin şekilde aktaran karakter Törehan’dır. Yaşlı adam bir yandan oğlunun canı için endişelenirken diğer yandan topyekün bir milletin uyanışı adına heyecanlıdır. İçine düştüğü çıkmazda “bütün bunları yaşamak zorunda” olduğunu bilir; ama tutuklu kaldığı çadırda tek yapabildiği beklemektir. “*Milletin başına bu kadar kederli günlerin*” (s. 147) geleceğini hiç kimse tahmin edememiştir. Kendi topraklarında onları köle yapanlar, kendilerini efendi ilan etmiş ve halk yıllar içinde bu duruma ayak uydurmak zorunda kalmıştır. Başlayan isyan, sahip olduklarını yeniden almak için bir fırsattır. Saruar ise romanda “uyanışı” sembolize eder. Birey üzerinden bir milletin uyanışı, toplumsal olaylar karşısındaki farkındalığı Saruar üzerinden işlenir. Esaret altındaki bir toplumda örneğin eğitim sisteminin nasıl işlediği Saruar’ın geçmişi üzerinden anlatılır:

Kazıgurt’un derinliklerinde gizlenen Kreigel’in isyancı dediği o yiğitlerle, kaç gündür büyük efendiye yüz vermeyen babasını şu an anlayamadı. Sanki ömür hayatı boyu bunun gibi komutanların ayağının altında bulunmamış da, tam aksine onlarla hep çatışmaya girip dövüş kavga içinde yaşamış bir millet gibi,- dedi Saruar. Fakat bunun bildiği kadarıyla bu millet Kreigel gibi gözü kör komutanın önünde yılan gibi kıvrılıp istediği her şeyi yerine getirmiştir. Lisenin dört sınıfını bitirdiğinde okuduğu öğrendiği, dedelerinin yılan gibi kıvrılıp boyun eğdiğini anlatan hikâyelerdi. Lisedeki besili kaz gövdesine benzeyen gövdesiyle göğü itecekmişçesine yürüyen bilim insanı dedikleri öğretmenlerinin, okuma şansını zorluklarla elde eden Saruar ve Saruar gibileri insan yerine koymadıkları, onlara tepesinden baktıkları da bunun bir kanıtıydı. Kitap okuyup kâğıt çizmekle uğraşan, dil öğrenip tercüman olan, halkın intikamına sahip çıkacağı beklenmekteyken bu eğitim gören halk insanlarından fark ettiği tek şey de – yılan gibi kıvrıldıklarıydı. Sadece kıvrılmak değil, eğitim görmüş onlar bile yüksek bir istekle her dediklerini yerine getirerek kalk dediklerinde kalkar, yat dediklerinde yatar oldular. (s. 150)

Saruar’daki uyanış çok ince bir hesaba bağlanır. Toplumun içinde bulunduğu zorlular, esaret altında yaşamının getirdiği sıkıntılar, Saruar gibi gençlerin kayıtsızlıkları ile uzun yıllar devam etmiştir. Ancak bu sıkıntıların bir ucu Saruar’da olduğu gibi kendisine dokunduğunda babası ve onunla aynı fikirde olanların amaçlarını anlamaya başlar:

Saruar’ın kendisini tanıdığı son yedi sekiz sene içerisinde Kreigel gibi baykuş karakterli kaymakamların dişleri bu milletin gırtlığından ayrılmadı. Bir kenarı Auliyeata, öbür kenarı da Şauildir olan geniş ve zengin bölgeyi sahiplenen milletin yaşadığı bozkırıyla yaslandığı dağlarının bereketini Kreigel gibiler kaçırmış gibiydi. Saruar, gırlaktaki dişle kaçırılan bereketi ancak şimdi, kendi başına kötülük geldiği an fark etmişti. Ancak bunlar bu topraklardan ellerini çekmediler. Tam çapından dişleyip avına el koyan kurt gibi yeni parçaladığı eti her çiğnediğinde daha çok iştahı açılmaktaydı. Ayrıca bunlar tam bir cellatmış. (s. 149-150)

Saruar kendisiyle baş başa kaldığında yapabildiği tek şey kendisini sorgulamak olur. Babası, amcaları, ailesi, arkadaşları vd. adına verebildiği hüküm, Rus’un elinden silahını alsalar bile onu Ruslara doğrultacak gücün kendilerinde olmadığını düşünür. Bu durum uzun süre esaret altında kalmış insanların içine düştüğü bir çıkmaz olarak romana yansır. Kazak halkının sayıca az olması da korku doğuran bir unsur olarak aksettirilir. Saruar’ın içinde bulunduğu şartlarda en belirgin duygu “ölüm kaygısı” olarak görülür. Ancak aynı şeyi Törehan için söylemek mümkün değildir. Baba oğul tekrar aynı ahıra getirildiklerinde Saruar, babasından kaçırdıkları İnozemsov’un yerini söylemesini ister. Törehan ise, “*Kazıgurt’un derinliklerinde düşmana hal çare bulmaya çalışan halk yiğitlerinin karşısına utanmadan nasıl çıkacak? Hangi yüzle çıkacağım? Sen benim canımın bedenimin parçasıysan, onlar benim bayrağımdır. Canımı korumak için bayrağımı kesmeli miyim?*” (s. 153) diye düşünerek “oğlu” ile “milleti” arasında bir seçimini eşğine geldiğini anlar. Oğluna sarılıp onun ne kadar zayıfladığını anlar. Ancak vatanın (namusun) kurtulması için oğlunu feda etmesi gerekmektedir. Saruar’ın Rus hapishanelerine gönderileceğini bilir. Bu gidış Kazaklar için idama gitmek demektir.

Durumu Kreigel açısından da değerlendirmek gerekir. O, “*Kazakların yazmayı okumayı öğrenen*” (s. 160) gençlerinin artmasından rahatsızdır. Bu gençleri “çayırdaki yabani dikenli otlara” benzetir ve bu otların bir daha çıkmaması için “kökünden” sökülmeleri gerektiğini düşünür. Bu düşünce aynı zamanda Saruar’ın ölümle karşı karşıya olduğu anlamına gelir. Kazıkurt’ta Kazakların kampında tutuklu bulunan İnozemssov da Mukagali tarafından sorgulanır. Bir Rus subayının esir olması, üstelik hakir gördüğü insanlar tarafından sorgulanıyor olması İnozemssov’un gururunu kırar. Esaret altında “omzundaki rütbelerin” bir anlam taşımadığını fark eder. Tabancasının olmayışı aslında onun Mukagali gibi iri bir Kazak karşısında çok da güçlü olmadığını fark etmesini sağlar. Hem Kreigel hem de İnozemssov özelinde Ruslar ilk defa karşılarında düşmanlarını görmüş olurlar. Yıllarca hüküm sürdükleri coğrafyanın şartları değişmek üzeridir. Ruslar, Kazakları kendi hükümetlerine bağlı, ona hizmet eden bir halk olarak görürken Kazak bozkırlarındaki uyanışla şartların değişmek üzere olduğunu fark ederler. Mukagali, esir ettikleri subayla önceleri sakın sakın konuşmaya çalışsa da halkın yaşadığı ölüm ve işkenceler aklına geldikçe sınırlarına hâkim olamaz. Kendilerini aşağıda gören, bir emirle canlarını alan, kadınlarına-kızlarına tecavüz eden, yaşlılarına saygısızca davranan askerler aklına geldikçe kızgınlığı artar. İnozemssov’u yumruklamaya başlar. Ancak Törehan’ı kurtarmak için esirin canlı kalması gerektiğinin de farkındadır.

Roman Saruar’ın infaz edilmesi için çıktıkları yolculukla son bulur. Romanın sonunda Kazıkurt dağının eteklerine götürdükleri Saruar’ı vurması için Kreigel yanındaki askere tüfeği verir. Ancak asker, “*Ben onların topraklarında yaşıyorum.*” (s. 174) diyerek emri yerine getirmez. Kreigel, tüfeği askerin elinden alarak ateş eder. Saruar omzundan vurulur, Karala isimli atı da kanlar içinde yere yığılır. Roman bu belirsizlikle 08 Temmuz 1916 günü son bulur.

Besatar, bir günlük olay anlatımı olan genellikle karakterlerinin iç konuşmalarıyla ilerleyen psikolojik bir romandır. Bu özelliğinin dışında en önemli teması “toplumsal esaret” kavramını işliyor olmasıdır. Romanda geniş çaplı bir isyan veya savaş ortamı anlatılmaz ancak bireyler üzerinden toplumun içinde bulunduğu şartlar psikolojik ve sosyolojik açıdan ele alınır.

Kırgın – Bir Ürkün Hikâyesi³: Gazeteci-yazar Tölögön Kasımbekov (1931-2011), Kırgız edebiyatında özellikle tarihî romanlarıyla tanınır ve bu alanda kaleme aldığı eserleri nedeniyle zorluklar yaşar. Çarlık Rusya’sının aydınlar ve yazarlar üzerindeki baskısına rağmen belgesel tarihî roman niteliğinde eserler kaleme alır. Rusların Türkistan bölgesinde yürüttüğü iskân ve baskı siyasetini romanlarıyla anlatmaya çalışır. *Kırgın* romanı 1916’da yaşanan ve binlerce Türk’ün katledilmesiyle sonuçlanan “Ürkün Ayaklanması”nı konu edinir. Roman 1905-1916 tarihleri arasında bugün Kırgızistan sınırları içerisinde bulunan bölgede yaşanan olayların, tarihi süreç içindeki gerçekliklerin Kasımbekov tarafından kurgulanmasıyla ortaya çıkar. Kırgız halkının yaşadığı bölgedeki nüfus yapısının Ruslar tarafından değiştirilmeye çalışılması ve Kırgızların askerlik geri hizmetine alınması kararı neticesinde başlayan isyanlar bir toplumun topyekûn uyanışı hareketine dönüşür. Bu dönüşüm ve bağımsızlık isteği kanlı müdahalelerle bastırılırken geride binlerce ölü, topraklarından sürülmüş yüzbinlerce insan bırakır.

Roman, Kırgız bölgesine bilinçli göçle gelen (gönderilen) Ruslarla Kırgızların ilk temasıyla başlar. Bu zorunlu hareketliliğin arkasında ince hesaplanmış bir plan bulunur. Daha önce uzaktan yönetim ve sömürü anlayışıyla hareket eden Çarlık Rusya’sı bu zorunlu hareketlilikle bölgeyi yakından kontrol etmeyi planlar.

Hayvanlarını otlattığı yayladan kışı geçirmek için köyüne dönen Cayloobay, bölgeye yerleşen Ruslarla ilk kez karşılaşır. Onun “atalarından kalan” toprağına bir Rus ailesi yerleştirilir. Kuzmin ve ailesi çok yakında mülkiyetinin kendilerinde geçeceği toprakta Cayloobay için oldukça yeni bir metotla evlerini kurar ve toprağı işlemeye başlar. Bu yeni “efendiler”⁴ de ilk kez karşılaştıkları Kırgızlar için, “*bunlar da insana benziyor*” (s. 18) şeklinde şaşkınlık belirten ifadeler kullanırlar. Cayloobay tarafında ise yaşanan ilk karşılaşma benzer bir çizgide ilerler:

Uzaktan fakir Rusların göç ettirilerek bu tarafa geldiğinden haberi vardır ve onlara daha önceden arazi ayrıldığını duymuştu. “Bunlar nereden geldi başımıza?” diyerek sınırlendi. “Ben dağdan inene kadar benim köyüm başkasına verilir mi?” diye bir soru geldi aklına. (s. 19)

³ Bu bölümde romandan yapılan alıntılar bkz. Kasımbekov, T. (2023). *Kırgın – Bir Ürkün Hikâyesi*. (çev. Azap, S., Altıok, E.) Ankara: Bengü Yayınları.

⁴ Daha önce de belirtildiği gibi roman boyunca Ruslardan “efendiler” olarak bahsedilmesi romanın arkasında yatan teorik fikir parametrelerini göstermesi açısından önemlidir. Çünkü esaret altındaki Kırgızlar o zamana kadar yöneticileri (efendileri) hep uzakta bilmiş ve onların yakın müdahalelerine şahit olmamıştır. Yeni süreçte “efendiler” artık köylerine kadar girer.

Cayloobay ve diğer Kırgızlar, Rusların bölgeye yerleştirileceğinden haberdardır ancak bu ilk karşılaşma her iki taraf için de zorlu olur. Aralarında ortak bir dil olmadığı gibi romanın ilerleyen bölümlerinde de görüleceği üzere yaşam pratikleri ve kültürel değerleri açısından da farklılıklar bulunur. Kırgızların Ruslar için sürekli “efendi” demeleri de romanda geçen önemli bir ifade olarak yer alır. Romanın ilk bölümünde dikkati çeken bir diğer konu da Kırgızlar ile Kazaklar arasındaki küslük ve çekişmedir. Aynı soydan gelen insanlar arasındaki çatışmalar üzerine Kasımbekov’un özellikle durduğu görülür. Bu mücadeleye son vermek için yapılan girişimler de sonuçsuz kalınca Rusların planı çok daha rahat bir şekilde hayata geçecektir.

Kuzmin ve ailesi açısından bu karşılaşmanın farklı bir anlamı daha vardır. Yıllarca haklarında duydukları nedeniyle Kırgızları kendilerine hizmete mecbur bir nevi “köleler” olarak görmekteydiler. Hatta onlardan korktukları da söylenebilir. Ancak, “*İşte ben Rus’um, demek ben burada efendiyim.*” (s. 23) demekten de geri durmazlar. Cayloobay, kültürünün bir parçası olarak bu yeni insanları “konuk” olarak görür. Dilde sorun yaşasalar da Rus aileyi evlerine davet eder. Aç kalmamaları için kestiği hayvanlarının etlerini onlarla paylaşır. Kuzmin ve ailesi de yavaş yavaş bu yeni yerlerine alışmaya başlarlar. İki aile arasında tam olmasa da bir yakınlaşma olur. Zamanla biri hayvancılıktan elde ettiğini diğeri tarımdan elde ettiğini bölüşmeye başlar.

Romanın ikinci bölümüyle birlikte yeni bir tema da açılmış olur. Baytik Han ekseninde gerçekleşen anlatımda Kırgızlarla Kazakların “birlik olmalarının” zamanının geldiği konusu işlenir. Rus bölgelerinden Kırgız bölgesine göç eden insanların sayısı her geçen gün artmaktadır. Bu durum karşısında bir Han olan Baytik durumun vahametini anlamaya başlar: “*Tuurduktan⁵ akan damla gibi birer birer damlıyor bu Ruslar, bunlar devamlı gelirse sel gibi bizi kuşatırlar ki!*” (s. 24). Bu düşüncelerinden sonra Baytik Han yakın adamlarından olan Baza’yı Kazak bölgesine elçi olarak gönderir. Kazaklarla ilişki kurabilmek için gerekirse, “alışveriş yapalım, kız alıp verelim” diyerek küslükleri bir kenara bırakıp birlikte olmalarının zamanının geldiğini anlamalarını ister. Baza, Ala Bel’e ulaştığında “Rus efendilerin” o bölgeye de geldiğini görür. Irıskulbek Han, Baza’yı bir elçi olarak gerektiği gibi karşılar ve Baytik’le aynı fikirde olduğunu söyler. Ancak romanın ilerleyen bölümlerinde anlaşılacağı üzere Baza, bu olayı farklı bir şekilde aktarır ve Irıskulbek’in birlik olmaya yanaşmadığını Baytik’e söyler. Baza, Sarı Özön’e geri döndüğünde kendisini bekleyen Baytik Hana “*kendi kardeşini ağırlamayan yabancınn eşğinde yer alır.*” (s. 27) diyerek Kazakların birlik olmaya yanaşmadıkları yalanını söyler.

Cayloobay tarafında ise bir sorgulama süreci başlamıştır. Cayloobay, “*Oğuz Han’dan itibaren bizim*” (s. 31) dediği topraklarında artık “yabancılarla” yaşamının ne demek olduğunu anlamaya başlar. Kerpiçten duvarları olan evler, çalılardan yapılmış yüksek bahçe duvarları ile Ruslar onun toprağına tamamen yerleşmiş görünür. Diğer yandan zorlu zamanlarında “Bişkek’teki efendiler” Ruslara giyecek ve para yardımı yapmaktadır. Bu da Rusların iskâna gönderdikleri insanları gittikleri bölgede tutunabilmeleri için desteklediğini gösterir. Cayloobay ise “yeni kardeşim” dediği Kuzmin’e kendi kazanında pişen yemekten her seferinde vermeyi ihmal etmez. Kuzmin ve ailesinin bölgeye zorla gönderildiği,

Dedesi, babası ve kendi başını bile kaldırmadan ter döktüğü topraktan Volskiy efendisi, dört tarafı yüz arşın araziye ayıramaz mıydı? Buraya kadar gelmezdi! Yok öyle yapmadılar, “gidin” ve “toprağı alın” dediler haritada belirlenen yere geldik. (s. 35)

sözleriyle kendisini gösterir. Bu aynı zamanda Rusların bölge nüfus yapısını değiştirmek için uyguladığı planı göstermesi açısından da önem arz eder. Bunlar henüz ilk adımlardır. Cayloobay ve diğer köylüler yakında değişecek olan şartlardan habersiz Kuzmin’in tarlasına su getirebilmek için “aşar”⁶ kurup kanal kazarlar.

Baytik Han tarafında ise öfke hâkimdir. Ani bir baskınla Irıskulbek Hanın köyüne saldıran Baytik, birleşmeye sıcak bakmadığını düşündüğü Kazakları cezalandırmak ister. Irıskulbek kaçmayı başarırken kalan köylüler Baytik Han’ın hâkimiyetine girmeyi kabul edip Sarı Özön’e doğru yola çıkarlar. Baytik onlara, “kendinize yer ayırın sahip çıkın yerinize” derken yakında Rusların çoğalacağını ve sonunda topraklarının ellerinden gideceğini anlatmaya çalışır.

Su kanalıyla uğraşan köylülerle ise yeni bir kararın yankıları duyulur. Yıllarca kendi yönetim düzenine alışık olan Kırgızlar için Rus Çarlığı “demokratik” düzeni getirir. Köylüler kendi yöneticilerini seçecek olmanın kararsızlığı, yanlışlığı, şaşkınlığı vs. karışık duyguları içine girerler. Bir yandan da bilirler ki kimi seçerlerse seçsinler yöneticileri “efendilerin” sözünden çıkamaz. Çünkü, “*Rusya’nın yönetme işine kimse karışamazdı. Ülkesinde tüm yerleri ve hatta hem batı hem doğu sömürge ülkelerinin halklarından*

⁵ Çadırın etrafını kuşatan keçe örtü.

⁶ Aşar: Köylülerin bir araya gelip herhangi bir ücret talep etmeksizin ortaklaşa iş yapması, imcece.

sadece Hazreti Hükümdar kime nasıl değer ve kime nasıl hizmet vereceğine bir tek kendisi bilirdi kendisi seçerdi” (s. 43). Romanın buraya kadar olan bölümü esaret altında yaşayan bir haklın yaşanan olaylar karşısındaki aciz durumunu sergiler. Can ve mal güvenliğinin olmadığı bir ortamda, kendi belirlemedikleri bir yönetim şekli ve sistemine zorunlu kılırlar.

Tüm Türkistan coğrafyası bu yeni düzenle “çalkalanmaya” başlar. Köyün ileri gelenlerinden olan Şabdan’ın sözlerinden haklın bu durum karşısındaki memnuniyetsizliği görülür: “Kırgızlar’da, çöldeki göçebe Kazaklar’da, şehirlerde oturan Sartlar’da demek ki Türkistan hakkında da bu durum kayınıyordu” (s. 45).

Seneler geçtikçe Cayloobay ve Kuzmin arasındaki dostluk ilerler. Ancak birey kavramının üstünde şekillenen politik değişim yavaş yavaş kendini göstermeye başlar. Kuzmin, bir gün Cayloobay’a “Hazreti İmparatorun (Rus Çarı)” talebi diyerek bir belge imzalatır (parmak bastırır). Bu belge Cayloobay’ın kendi toprağında kiracı olduğunu kabul ettiği ve her yıl kirasını ödemeyi taahhüt ettiği bir belgedir. Cayloobay, her ne kadar, “Burası benim köyüm, yedi babamdan kalan yer! Kendi yerimde yaşadığım için neden ben para ödeyeceğim?” (s. 48) dese de artık o esaret altında, kendi mülküne sahip olmayan bir insandır. Cayloobay, yaşadığı bu duruma kızıp, şaşırda da tüm bölge halkı benzer manzaralarla karşı karşıyadır. Köylere yerleştirilen Ruslar, bölge halkının kiracıları yapmış ve devlete (Rus Çarlığına) ödenecek vergileri toplamaya başlamıştır. Bu iş için “yönetimden gelen” görevliler Kırgızlardan vergi/para alınması için baskı yapmaya başlar:

Göç edilerek gelen halka verilen yerin boş kalmaması ve köydeki fazla yerleri kiraya verme görevleri yönetim tarafından göç edip gelenlere verilmiştir. Kira parası olsa da alma da fark etmiyor ama kendisi hazineye vergi ödeyecekti. (s. 50)

Kuzmin’in iki ineğinin çalışmasıyla komşuluk ilişkileri zedelenir. Kuzmin, ineği Cayloobay’ın çalmış olabileceğini ileri sürünce köy heyeti bir mahkeme kurar. Sonuçta Cayloobay’ın çaldığına dair bir delil yoktur ama köylüler Ruslardan çekindiği için Kuzmin’in iki ineği için köylülerden fazlasıyla para toplayıp çalınan ineklerin değerini öderler. Başka bir cephede ise tutuklamalar başlar. Ruslarla yakın ilişki içinde olmayı seçen Iriskulbek’in köyüne yapılan saldırıdan dolayı Baytik Han hapse atılır ve sorguya alınır. Uğradığı aşağılayıcı muamele bir yana kendi toprağını dağ köylerinden gelen köylülere verdiği için ikinci kez suçlu sayılır. Çünkü, “tüm Türkistan bile Rusya’nun özel mülkiyetine geçmiştir” (s. 59). Baytik duydukları karşısında derin bir üzüntüye düşer.

Romanın ikinci ana bölümü tarihi belgelere dayalı olarak Şabdan Cantayev⁷ üzerine kurgulanır. Onun Yedi-Su bölgesindeki Kırgız halkı için Rus yöneticilere yazdığı on bir maddelik ünlü dilekçesi (06.06.1905) ile başlar. Rusların tarafında sınır sorunları çözmek için elçilik yapması, hacca gitmesi, Osmanlı Devleti ile görüşmesi, oğlunun tutuklanması gibi birçok tarihi gerçeklikle paralel bilgi roman kurgusuna dâhil olur. Yine bu bölüm itibarıyla Rusların işgal ettikleri bölgelerde gösterdiği zalimlikler de romanda yer almaya başlar:

Böyle sömürüler yönetiminde yerli halkın ruh dünyasına hiç dikkat edilmemişti, bazen de yerli halkı insan gibi görmemişlerdi. Onları, eğer bir zararı yoksa biraz daha yaşasınlar diyerek bir mahlûk olarak görüyorlardı. (...) Buna göre herkes aşağılanırdı ve halkın psikolojik düzeyi gittikçe zayıflıyordu. (s. 86)

Ortaya çıkan olaylarda en büyük etkenlerden biri de “göç ettirilen” Rusların durumudur. İşgal edilen Türkistan topraklarına düzensiz ve kontrolsüz bir göç başlar. Göç eden Ruslar, kendi yaşadıkları bölgede tutunamayan, hayatını devam ettirecek yeterliliği olmayanlardır. İzinli veya izinsiz “yeni” topraklarda yer alabilmek için göçe katılırlar. Bir diğer önemli etken ise Rus göçmenlere verilen silah ve cephanedir. Kendilerini korumak gerekçesiyle hemen her aileye bir tüfek ve bu silaha ait bin mermi verilir. Kırgız bölgesinde hızla nüfus ve yönetim şekli değişir. Tarım arazilerinin büyük bölümü Rusların eline geçerken göçmenlerin nüfus oranı da %38’lere (s. 88) çıkar. Aynı zamanda şehir, kasaba ve köyler Rusça olarak yeniden isimlendirilir. Yerli halk (Kırgızlar) bir zaman sonra artık yerli olarak anılmamaya başlar ve insanlar mecburen yaşadıkları yeri terk ederler. Oğuz Han’dan beri yurt bildikleri topraklar “kâğıt parçalarıyla” (s. 96) Ruslara verilir. İtiraz edenlere ise “tüfek” gösterilir.

⁷Şabdan Baatır Cantayoğlu (1839-1912): Rusların Hokand Hanlığını işgali döneminde Rus ordusu saflarına geçen Şabdan, Kırgızların bu işgalden zarar görmemesi için çalışmış bölge genel vali yardımcısıdır. Ruslara hizmetlerinden dolayı kendisine albaylık rütbesi vermiştir. Kırgız bölgesine gönderilen göçmenlerle bölge haklının birlikte yaşayabilmesi için liderlik etmiş ve anlaşmazlıklarda aracılık yapmıştır. Bu konuda geniş bilgi için bkz. “Saparaliyev, D. (2007). “Tarihi Kaynaklarda Şabdan Baatır Cantay Oğlu’nun Devlet Faaliyetleri”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. (VII/1), s. 121-128.”, “İyerep, A. P. (2017). “Тарыхый Инсан Шабдан Баатыр Жана Анын Билим Берүүгө Койгон Басымы”. *Наука, Новые Технологии и Инновации*. (9), s. 138-141.”

Çarlık ile Kırgız halkı arasındaki işleyişte de aksaklıklar baş gösterir. İskân, adalet, mahkeme, siyaset gibi birçok konuda Rus yöneticiler göçmenlerin tarafını tutar. Şabdan Cantayev, bu noktada birçok kez devreye girerek haksızlıkları önlemeye çalışır. Baytik'i hapisten kurtarır. Ancak oğluna söylediği sözlerde onun da durumun vahametini anladığı görülür:

Ah, oğlum dedi biz dediklerini yaptık, gösterdiği yere gittik, bu yaptığımız onlar için bir şey değilmiş, köle gibi bir şeymişiz, oğlum biz buna da makbulüz, bizim "hizmet" dediğimiz sadece kendimizi korumamız imiş. (s. 115-116)

1911'e gelindiğinde bölgede sınırlar daha da gerilir. Son zamanlarda, "*Rus efendiler ortada hiçbir sebep yokken kavga çıkarmak için sebep aramaya başla[rılar]*" (s. 120). Rusların atadığı Kırgız yöneticiler de aldıkları kararlarda Rusların tarafını tutmaya başlar. Romanda, bundaki en önemli neden bu yöneticilerin Rus okullarında eğitim görmesi, Rusça konuşması olarak aksettirilir. Hatta Şabdan Cantayev hakkında Türkçülük ve İslamcılık yaptığı gerekçesiyle soruşturma başlatılır. Onun ise en büyük sorunu oğluna atılan iftiradır. Tatar bir işçiyi öldürdüğü gerekçesiyle tutuklana Möküş'ün akıbeti belirsizliğini korur. Bu belirsizlik yaşlı Şabdan'ı hasta eder ve 4 Nisan 1912'de hayata gözlerini yumar. Şabdan'ın cenazesine hemen her bölgeden, Ruslar dâhil, birçok insan gelir. Gelenlerden biri de Cayloobay'dır. Cenazeye gelenler için köydeki her evde yemekler pişirilir. Cayloobay, yanına Kuzmin'i de alarak cenazeye gelmiştir. Ancak hiç kimse onu evine davet etmez. Bir evin kapısına geldiklerinde Cayloobay'ın yanındaki Rus'u gören aile "*efendilerinin*" (s. 150) geldiğini düşünerek onları içeri alır. Bu olay romandaki esaret altındaki halkın psikolojik durumunu göstermesi açısından ayrı bir öneme sahiptir. İnsanların korku ve çaresizlik hissini gösteren özel bir bölüm olarak yazar tarafından bilinçli olarak kurguya eklenir.

Romanın üçüncü ana bölümü Ürkün Ayaklanmasını tetikleyen 25 Haziran kararlarıyla başlar. Kırgızların ve diğer tüm bölge halkının savaştan askerin gerisinde işçi olarak çalıştırılacağına dair "*Hazreti İmparator*"un (s. 161) emri halk içinde paniğe neden olur. Kendilerine "yabancı" diye güvenilmeyen, silah verilmeden cepheye gidecek olan insanlar köylerde ayaklanmaya başlar. Bu karardan sorumlu tutulan muhtarlar köyleri terk ederken halk yöneticilerin (muhtarların) evlerini kuşatır. Ancak, Çarlık politikası bölgede tekrar işlemeye başlar. "Korku" temelli bir yaklaşımla köylerdeki halk verilen emre uymaya zorlanır. Bunun için görevlendirilen (Askeri Vali) Gippius, köyleri ve ilçeleri tek tek gezerek "*bu kadarla Rus ve Kırgız halkının imparator nezdinde eşit tutulduğunun*" (s. 163) altı çizilir. "Efendi Rus"u karşılarında gören halk karara uymaya mecbur bırakılır. Gippius, başka bölgelerde bu karara uymayan hakla neler olduğunu anlatarak korkuyu arttırır. Ancak köylülerin toplandığı alana gelen Tanabay, generale soru sorma cesaretini gösterir: "*Fakir halkın çocukları savaşa gönderilirken neden muhtarların çocukları gitmemektedir. Yüce İmparatorun emri herkes için eşit değil midir?*" (s. 166). Bu sorudan sonra köylüler Tanabay'ı haklı görerek meydanı terk eder. Durum muhtarlar açısından olduğu kadar Komutan Gippius için de tehlikeli bir hâl alır. Çok geçmeden de Gippius yerine "*Cızakta kan döken General İvanov atan[ır]*" (s. 171).

Bölgeden, Çarlık yönetimine gönderilen raporlarda Kırgızların çocuklarını işçi olarak askere göndermek istemediği, gerekirse halkı ayaklandırıp kendi ordularını kuracağı "ihbarları" gitmeye başlar: "*İş için insan vermeyeceğiz, eğer çok talep edilirse, o zaman kendimiz yiğit toplayıp haklı ayaklandırmak için hazırlıklarımızı yapacağız ve herkese silah dağıtacağız*" (s. 172). Esaret altında bulunan halk için en tehlikeli dönem başlamış olur. "*Rus olmayanların Ruslaştırılması ve haç çıkartmaya mecbur bırakılması*" (s. 173), "sonsuz" bir savaşın ortaya çıkacağına göstergesidir. Göçle gelen Ruslar, bölge insanlarını "yabaniler, köleler, yaşaması gereksiz mahluklar, maymunlar" olarak görmeye başlar. Romanda, Rus okullarında yetiştirilen Kırgız ve Kazak gençlerinin zamanla Rusya tarafında yer alması da anlatılır. Diğer yandan Kırgızların içinde rüşvetle çocuklarını askere gidecekler listesinden çıkaran zenginler eleştirilir. Rusların yayılması politikasının da devreye girmesiyle tüm Türkistan bölgesinde kanlı olaylar başlar. İlk olarak Kazaklar (s. 174) saldırıya uğrar. Askeri geri hizmeti kabul etmeyen insanlar, cepheye (I. Dünya Savaşı, Rus-Alman cephesi) kendilerine silah verilmeden iki ateş arasına sürüleceğinin farkındadır. Kırgızların bu emri yerine getirmeyeceği anlaşılınca Rus tarafında bu sever kıyım (kır-)⁸ emri çıkar. 19-40 yaş arası tüm yerli halkın ya askere alınması ya da katledilmesi istenir. Nihayetinde köy baskınları, tutuklamalar, yağma ve zorunlu göç başlar.

Silahsız halk üzerinde Rusların yaptığı kıyım önce küçük adımlarla başlar, sonra hızlanarak devam eder. Zorla köylerinden, kasabalarından toplanan insanlar esaret altında hiçbir sebep yokken öldürülür. Sadece tüfek değil balta, mızrak, bıçak kullanan Rus askerleri tutukladıkları insanları ya hemen ya da hapishaneye götürürken yolda katleder. Hapishaneye ulaşanlar içinde değişen bir sonuç olmaz. 517 Kırgız

⁸ Roman ismini bu eylemden alır. Kır-: Öldürmek, yok olmasına neden olmak.

(s. 202) tutuklu buldukları hapisanede çıkan bir kargaşada silah ve baltalarla öldürülür⁹. Köylere saldıran askerler ve göçmen Ruslar, tüm insanları katlettikten sonra işe yarar tüm eşyayı yağmalar, geriye kalanları ise kullanılmaz hale getirir. Askerlere veya Ruslara karşı gelen insanlar türlü işkencelere maruz bırakıldıktan sonra kol ve bacakları baltayla kesilerek katledilir. Kırgızlar, “*işte insan ölse de değer verilmeyen güne geldiklerinin*” (s. 204) farkındadırlar. Esaret altındaki halkın elinde kalan tek şey “ümit” olur. Hiçbir suçları olmadığına ve kendilerini dinleyecek “efendilerin” olduğuna inanmaya devam ederler.

Tüm bölge insanını Rus halkından sayma politikasının işe yaramadığı çıkan çatışmalar neticesinde görülür. Kırgızlar da göçmen Ruslara “baskın” vermeye başlar. Küçük gruplar halinde ellerinde silah olmadan Rus yerleşimcilere ve küçük askeri birimlere saldırıp silahlanmaya çalışırlar. Bunu fark eden Ruslar, birçok askeri malzemeyi bilinçli olarak korumasız bırakıp Kırgızların silahlanmasına göz yumar. Amaçları Kırgızların kendilerine saldırıldığını ve ulusal yapıyı bozanın onlar olduğunu dünya kamuoyuna servis etmektir. Basın aracılığı ile de 10 bin Kırgız’ın Rus kasabalarını kuşattığı haberleri yayılır. Olayın aslı olmasa da bunlar bahane gösterilerek “*Kırgızların görüldüğü an yok edilmesi, köylerinin yıkılması*” (s. 212) emri verilir. Bu emrin haberi Kırgız köylerine ulaştığı zaman “*ihhtiyar, çocuk, hamile kadın tüm halk*” (s. 213) dağı yollarından kaçmaya başlar. Kaçmayı reddedip Ruslarla anlaşabileceklerini düşünen ahali ise “efendi” bildikleri Rus yöneticileriyle irtibata geçer ancak onların sonu da ölüm olur. Yollarda “akbabalara” yem edilenler, atıyla birlikte vurulanlar, nehre atılan bebekler, kılıçla-baltayla kesilen insanlar, otların içine sokulup yakılan insanlar yaşanan vahşetin boyutunu gösterir. Silahlandırılan göçmen Ruslar da bu vahşete katılır.

Generallerin en önemli amacı tarımcı Rusların tümüne silah vermek ve Kırgızların yerini hatta hayvanlarını almaktır. Böylece yaşamdan uzaklaştırmaktır. (s. 215)

Kırgızlar çalmayı başardıkları silahlarla zayıf bir karşı müdahalede bulurlar. Birlik olmaktan uzak, dağınık bir şekilde bazı Rus bölgelerine saldırırlar. Zamanla bu yöntemin başarısız olduğunu kendilerine liderlik edecek bir “Han”a ihtiyaçlarını olduğunu düşünüp Şabdan’ın oğlu Müküş’ü bu iş için seçerler. Kazaklarla Kırgızların arasında bir birlik olmaması da romanda en sık dile getirilen konulardan biri olur. Eğer “*aynı dili konuşan*” (s. 228) insanların arasında bir birlik bulunsaydı bu yaşananların gerçekleşmeyeceği vurgulanır. Öldürülmek ve kaçmak dışında yapılacak en iyi şeyin “*işte böyle şartlarda hiçbir şey yapmadan ölmektense mücadele ederek ölmek daha iyi düşüncesi ortaya*” (s. 229) çıkar. Bu düşünce esaretin ne demek olduğunu anlayan bir halkın uyanış ifadesidir. Yeni süreçte Kırgızlar da hemen her gün bir köye saldırı düzenler. Bu sadece Kırgızlar için geçerli değildir. Tüm Türkistan halkı farklı bölgelerde “*askere gitmeyeceklerini*” (s. 235) ifade ederek silahlanmaya ve Ruslara karşı direnmeye başlar.

Romanın dördüncü ana bölümü bölgede yaşanan karışıklığı ve paniği durdurmak için alınan tedbir kararlarıyla başlar. Göçmen Ruslar ve bölgede bulunan Rus askerleri geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Kırgızları kontrol altında tutamaz. Onlara göre “yarı yabani” Kırgızların “*bu cennet gibi yerde*” (s. 240) yaşamaya hakkı yoktur. Rus askerleri aldıkları emirle bölge halkını “*sinek öldürüyormuş gibi öldürürler*” (s. 241). I. Dünya Savaşı’nın devam ettiği bu süreçte tüm Türkistan bölgesi halkları gibi Kırgızlar da tek başına kalır. Bir tarafta Rusların acımasız soykırım politikası diğer tarafta göç yollarında yok olan insanların dramı tüm coğrafyayı etkiler. Ancak romanda “insanlık” kavramı da unutulmaz. Cayloobay Rusların köylerine yaptığı baskında yıllarca komşuluk yaptığı Kuzmin’i ve ailesini korumaya çalışır. İlk başta bunu başarsa da Rusların ikinci gelişinde Kuzmin ve karısı yanan evlerinde can verir. Ölmeden önce Kuzmin tek kızının Cayloobay’a emanet eder. Yaşayacak bir köyü kalmayan Cayloobay da eşini, oğlunu (Taylak) ve Kuzmin’in kızını (Lyuba) yanına alarak göç eden insanların peşine takılır. Ancak durum göç eden Kırgızlar için de felaketlerle doludur. Bir taraftan Rus askerleri diğer taraftan Ruslarla anlaşan bölge kabileleri göç yollarını kesmekte ve gördükleri tüm Kırgızları acımadan öldürmektedir. Romanda tüm çıplaklığıyla anlatılan bu sahneler, insanların yaşadığı zorlukları, çektikleri acıları göstermesi açısından önemlidir. Cayloobay’ın kafilesi de benzer bir saldırıya uğrar. Eşini, tüm eşyasını kaybeden Cayloobay oğlunu ve Lyuda’yı kurtarmayı başarır. Hemen her bölgede benzer sahneler yaşanır:

Can alıcılar mermilerini harcamak istemediler. Birer kılıç ile öldürmeye başladılar. Sakalı ipek olan ihtiyarlar, saçları ayaklarına kadar uzanan kızlar ve delikanlılar kılıç altında kaldılar. (s. 250)

Göç edip dağlara oradan da Çin’e gitmeye çalışan Kırgızların kaçış yönleri de kapatılır. Yaşayacak bir alan bulamayan ve hiçbir şansı kalmayan halk dağların yüksek geçitlerine yönelir. Öldürülen insanların eşyaları, hayvanları hatta genç kızları Ruslar tarafından “ganimet olarak” alınır. Hatta bu insanlara ait kedi, köpek gibi evcil hayvanlar bile öldürülür. En acı olaylardan biri de tutuklanıp öldürülen insanların çok sonra mahkemesinin yapılmasıdır. Tutuklandıkları gün veya akabinde infaz edilen insanlar sonraları

⁹ Romanın içinde bu tarz tarihi olaylar arşiv kayıtlarına dayalı olarak verilir.

kurulan “düzmece” bir mahkemede “*halk düşmanı*¹⁰” (s. 269) olarak yargılanır ve hepsi idama mahkûm edilir.

İbuke oğlu Kanat gibi bazı Kırgız liderler Ruslara karşı isyanı başlattıkları gerekçesiyle sorgu ve işkenceye maruz bırakılır. Vali Falbaum’un karşısına çıkarıldığında Kanat’a neden kavgayı başlattıkları sorulunca, “*Biz etmedik. Ana vatanımıza izin bile istemeden sahip oldunuz, her şeyimizi aldınız. Biz sadece buna karşı geldik. Bu ise günah değil.*” (s. 271) cevabını alırlar. Kanat, Rusların yaptığı zulmü ve haksızlıkları sıraladıktan sonra idam edilir. Diğer yandan Rusların çıkarlarına hizmet eden Kırgızların da varlığına romanda işaret edilir. Kurman ve Isak gibi karakterler, aranan Kırgızları tuzağa çekmek için çeşitli yollarla vatandaşlarını kandırmakta ve ölümlerine sebep olmaktadır. Ölen insanların mallarını yağmalamak da onlar için bir gelir kaynağı olur.

Beşinci ve son bölüm özellikle göç yollarında yaşanan dramı gözler önüne serer. Kendi toprağından gitmeye mecbur bırakılan halk yolların acımasızlığında insani değerlerini de kaybetmeye başlar. Açlıktan, susuzluktan, yorgunluktan ölenleri toprağına verecek güçleri yoktur. Annesinin kucağında soğuktan ölen bir bebeğı köpekler alıp parçalar. Buzlu dağ yollarında birçok insan soğuktan donarak can verirken buzlu geçitleri aşmayı başaranları da zorlu bir hayat mücadelesi bekler. Cayloobay da bu zorlu süreçte büyük bir fedakarlığa imza atar. Oğlunun ve diğer Kırgızların hayatta kalabilmesi için kendini feda eder. Cayloobay kendi rızasıyla vücudunu parçalamalarını ve buz tutmuş geçitte bir merdiven oluşturmalarını ister.

Geçitten geçebilen insanlar açlık ve yorgunluk pençesinde dar bir alanda hayata tutunmaya çalışırlar. O bölgede yaşayan insanların yardımıyla yeni bir düzen alırlar, ancak bu da bir sonuç getirmez. Taylak ve Lyuba’nın (Rus) evlenmesi bu zor şartlarda en güzel tema olarak okurun karşısına çıkar. Ama hayatta kalabilmek için Taylak, Çin sınırını geçip işçi kamplarında çalışmaya gider. Çin tarafında da durum içler acısıdır. İnsanlar, hayatta kalabilmek için kendilerini, çocuklarını, kızlarını satmak zorunda kalırlar. Bulabildikleri işler genellikle sadece karın tokluğundadır. Taylak ise bu konuda biraz şanlıdır. Girdiğı işte az da olsa para biriktirmeyi başarır. Hamile olarak bıraktığı karısının yanına dönmek için yine zorlu bir yolculuğı çıkar. Ama köye döndüğünde karısının Ruslar tarafından götürüldüğünü öğrenir. Oysa köylüler Rusların kız için geleceğini bildiğinden ve onları da öldüreceklerinden korktuklarından uykusunda Lyuba’yı öldürmüşlerdir. Karısını bulmak için Rusların yanına giden Taylak’ın da sonu farklı olmaz.

Roman kalabalık şahıs kadrosu ve geniş bir bölgeye yayılan anlatımıyla dönemin panoramasını çizen bir eserdir. *Kırgın*, I. Dünya Savaşı’nın arka planında Rus politikasının bir sonucu olarak soy kırımına uğrayan insanların romanıdır. Romanı en iyi özetleyen cümle Tegizbay’ın “*Kendi Toprağında esir oldu bu halk.*” (s. 211) sözüdür. 1917 Ekim Devrimi ile son bulan roman toplumsal esaret kavramını en ince ayrıntılarına kadar ele alır. Süreci yaşayan insanların psikolojik durumları, yaşanan olaylar karşısında verdikleri tepkiler (tepkisiz kalma mecburiyetleri de), fedakârlık, acı, korku, umut, çaresizlik, kan ve ölüm esaret altındaki bir halkın yaşadığı zorluklar olarak tüm çıplaklığıyla verilmeye çalışılır. Bu yapılırken özellikle arşiv belgelerinden yararlanılması eseri belgesel roman sınıfına sokar.

Gece ve Gündüz (Keçe ve Kündüz): Özbek yazar, şair ve gazeteci Abdülhamid Süleyman Çolpan, 1893 Andican doğumludur. Milliyetçi olduğu gerekçesiyle “halk düşmanı” ilan edilerek tutuklanır. Kendisi gibi birçok aydın ve yazarla birlikte 4 Ekim’i 5 Ekim’e bağlayan gece (1938) kurşuna dizilerek öldürülür. Kendisini, “egemenlik öykülerini işiten ancak kulluk şarkısını söyleyen” biri olarak ifade ettiği mısraları bir toplumun sesi niteliğindedir. Her ne kadar *Gece ve Gündüz* olarak adlandırılrsa da iki ciltlik bir seri olan eserin bugün sadece *Gece* kısmı bulunur. Yazarın evi ve kütüphanesi Ruslar tarafından tahrip edildiğinden bugün eserin *Gündüz* kısmının akıbeti belirsizdir. Roman, 20. yüzyılın hemen başında bir tarafta Özbek halkının sosyal ve kültürel hayatını diğer tarafta Çarlık Rusya’sının bölgedeki siyasi ve ekonomik varlığını konu edinir. İnsanların eğitimsizlik, ekonomik sıkıntılar ve dinî baskılar altında yaşadığı zorluklar betimlemeye dayalı bir anlatımla okura verilir. Romanın arka planında Çolpan, kimi zaman açıkça kimi zaman ise dolaylı yoldan Ceditçilik hareketinden söz eder.

Roman, bugün Özbekistan sınırlarındaki sıradan insanların olağan yaşamlarını anlatarak başlar. Kendi kültürel ve dinî değerleri çerçevesinde hayat süren insanların endişeleri, umutları, gelecek planları da sosyal yapıya göre şekillenir durumdadır.

¹⁰ Abdullah Kadiri Culkunbay, Abdülhamit Süleyman Çolpan, Abdurauf Fitrat, Kayum Ramazanov gibi birçok aydın ve yazar 4 Ekim 1938’de mahkemeleri yapılmadan Ruslar tarafından kurşuna dizilir. İdamdan sonra kurulan mahkemede hepsi “halk düşmanı” olarak ilan edilip idama mahkûm edilir. Çarlık Rusya’sı döneminde “milliyetçilik” yaptıkları iddiasıyla öldürülen bu aydınlar Rus politikasının “kültürel soy kırımını” olarak adlandırılabilir.

Bir bahar tasvirinin ardından okur, Zebinisa (Zebi) ile tanışır. Çolpan, eserindeki tüm karakterli Zebinisa’da olduğu gibi detaylı bir tasvirle tanıtır. Zorlu kış aylarında fakirliğin de etkisiyle bunalan geç Zebi, çocukluk arkadaşı Saltanat’ın (Saltı) daveti üzerine bir başka arkadaşlarının (Anahan) köyünde verdiği davete katılmak ister. Bu süreçte en büyük engel babası Rezzak Sofi’dir. Aşırı dindar olan Rezzak Sofi, kadınları konuşulmaya “değmeyecek” varlıklar olarak görür:

Bu dil, diyordu Sofi, daima Tanrı’nın zikri ile meşgul olmalı. Bu ağız, her zaman Tanrı’nın zikrine açılır. Ağız ile dil, kulun bedeninde en aziz ve en mübarek organlardır. Onları kadın kısmı gibi aşağı derecede bir mahlûkun yanında konuşmak suretiyle aşağılamak olur mu? Aksi hâlde, Hak teâlânın kulları it ile de konuşsun! Hayır, kadın kısmına çok gerekli olan söz söylenir, o taife ile sadece zaruret sebebiyle konuşulur. Vesselam! (s. 32)

Romanın başı itibariyle yazarın özellikle kadınların sosyal hayattaki yeri konusuna çokça eğildiği görülür. Sosyal hayat açısından kadınların erkeklerin gözünde “aşağı tabaka” kabul edilmesi, rızaları olmadan çok genç yaşta kendilerinden yaşça büyük kişilerle evlendirilmeleri, eğitimsizlik, fakirlik gibi konular uzun pasajlar halinde anlatılır. Bu noktada Rezzak Sofi’nin hayat felsefesi üzerinde durularak bir genelleme yapıldığı gözlemlenir.

Anahan’ın genç kızları köyüne davet etmesi bir başka temanın işlenmesi açısından oldukça önemlidir. Özbek halkının büyük bir çoğunluğu yoksulluk geçmektedir. Anahan evine gelecek konukları için gerekli hazırlıkları yapacak maddi gücünün olmamasını “*Fakirlik ölsün, fakirlik!*” (s. 56) serzenişiyile dile getirir. Ancak çok az sayıdaki Özbek, onlar da “efendilere” yakın olanlar, ekonomik açıdan bolluk içindedir. Diğer iki romanda olduğu gibi *Gece ve Gündüz*’de de Ruslar için “efendi/efendiler” kavramı kullanılır. Henüz on yedi yaşında olan Zebi’yi verilen davette çok beğenen kadınlar onu Rusların “güdümünde” olan “yaşlı binbaşıya” dördüncü kuma olarak almayı düşünürler. Böylece Binbaşı Ekberali ve onun her zaman yanında olan Miryakub (kâhya) roman kurgusuna dâhil olur. Binbaşı, Rus Kaymakamın yanında onun emirleri doğrultusunda hareket eden bir karakterdir. Miryakub ise Rusça bilmesi nedeniyle elde ettiği ayrıcalıkları kullanarak haksız kazanç elde eden, binbaşının ayak işlerini yaparak zenginleşen bir adamdır. Binbaşı elde ettiği gelirlerle kasabanın dışındaki bir köyde geniş araziler alarak evini buraya kurar. İlk karısı Paşşahan’dan Fazilet adında bir kızı olur ancak erkek çocuk istediği için ikinci bir kadınla (Hadîçehan) evlenir. Ondandır çocuğu olmayınca genç yaşta Sultanhan’ı eve üçünü eş olarak alır. Gerçekte erkek evlat sahibi olmak isteyen “yaşlı ve çirkin” binbaşı bu sebepten çevresinde kadın düşkününü bir erkek olarak bilinir. Binbaşının iki karısı, genç kumalarının evdeki hakimiyetine son vermek için sesine ve güzelliğine hayran oldukları Zebi’yi eve dördüncü eş olarak almak için plan yaparlar. Oysa davete gelirken tanıştığı arabacı Ölmescan’a âşık olan Zebi’nin fikri hiç sorulmaz. Binbaşının maddi gücü ve otoritesi istediği her kadını eş olarak almaya yeterli bir gerekçedir. Romanın bu bölümünde Çolpan yeniden kadının sosyal hayattaki yerine işaret eder. Bunun yanı sıra ekonomik zorlukların yol açtığı ve özellikle kadınları etkileyen aile ilişkilerinden bahsedilmiş olur. Çok geçmeden binbaşının Zebi’yi istediği haberi Rezzak Sofi’ye ulaşır. Ancak Sofi, bu evliliğe sıcak bakmaz. Onun gözünde binbaşı, Rusların parasıyla zengin olmuş “kafir” bir askerdir. Ancak kısa bir süre sonra Rezzak Sofi, çıkarları ve elde edeceği gelir karşısında kızını yaşlı binbaşıya vermeyi kabul eder.

Binbaşı Ekberali’nin ise canını çok sıkacak bir olay gerçekleşir. “Ceditçilerin” gazetesinde hakkında yazılmış bir yazıda onun rüşvetçi, millî okullara karşı, Rus yönetimi yanlısı oldu söylenir. “*Ülke içinde yeniliği yaymaya çalışan*” (s. 122) bu Ceditçiler, binbaşıya göre ülkedeki düzeni değiştirmeye çalışan insanlardır. Onun gözünde, idaresi altındaki “cahil halkla” bunun olması imkânsızdır. Binbaşının öfkesini sakinleştirmek işi Miryakub’a düşer. Bu duruma hemen bir çare bulan Miryakub, padişah yanlısı (Rus Çarı) bir gazeteyle ve gazetenin köşe yazarıyla anlaşarak binbaşı hakkında övgü dolu sözler barındıran bir yazı yayımlatır. Yazıyı yayımlatmak için ise binbaşından aldığı “yükü” miktarda parayı (rüşvet) gazeteye verir. Yazıda, binbaşının on dört yıl boyunca “ak padişaha” bağlı, Cedit okullarını kapattıran, yurdun asayişine ve şeriata hizmet eden biri olarak tarif edilir. Gazeteyi bir çocuk gibi “bağrına basan” binbaşı yeniden evlilik işleriyle ilgilenir. Çok geçmeden ise binbaşının korktuğu haberler gelmeye başlar. Rusya, devam eden I. Dünya Savaşı nedeniyle insan gücü eksikliği yaşamaktadır. Bu durum yakında Rusya’ya bağlı bölgelerden subay, asker, işçi birçok insanın cepheye gitmesi anlamına gelir.

Rus Kaymakam da durumun farkındadır. Alman – Rus cephesinde durum Rusların aleyhinde devam etmektedir. Bunca “kırılan” insanın yerini doldurmak, bozulan ekonomiyi düzeltmek için “imparatorun” yakında harekete geçeceğini binbaşıya söyler. Savaş gitmek ve sahip olduğu zenginliği geride bırakmak istemeyen Binbaşı Ekberali’yi korku sarar. Lakin onun bu süreçte en çok ilgilendiği konu Zebi’yi alabilmektir. Savaşa gidip dönemeyecek olursa geride servetini bırakacağı bir erkek çocuğu olmasını ister. Rezzak Sofi’yi ikna etmesi zor olmaz. Önce, Sofi’nin bağlı bulunduğu tekkeye giderek

Rezzak Sofi'nin hocasını ikna eder. Rezzak Sofi, çalışmaktan kaçan, bütün hayatını tekmeden elde ettiği küçük gelire devam ettiren "zavallı" bir insandır. Gelir kapısının kapanmaması için bu evliliğe razı olur.

Zebi'nin hayallerini karartan haber çok geçmeden eve ulaşır ve vakit kaybedilmeden düğün hazırlıklarına başlanır. İçine kapanan, kimseyle konuşmak istemeyen, talihine kahreden Zebi, düğün gecesi sinir krizi geçirip bayılır. Ekberali'nin üçüncü karısı Sultanhan, evdeki otoritesinin kaybolmaması için Zebi'nin yanındaymış gibi davranıp bu durumu devam ettirmesini ister. Zebi her gece farklı bir sebepten sinir krizi geçirip bayılmaya devam eder. Gerdeğe giremeyen Ekberali'yi sakinleştirmek yine Miryakub'a düşer. Miryakub, Binbaşını "bildiği bir genel eve" götürür. Romadaki bu "genel ev" imgesi dönemde yaşanan ekonomik sıkıntıların geldiği boyutu göstermek için roman kurgusuna birkaç defa dâhil olur. Parasızlık ve kimsesizlik yüzünden hayatlarını "bedenlerini satarak" kazanmaya çalışan genç kadınların dramı bir nebze verilmeye çalışılır.

Rusların bölgede yürüttüğü faaliyetlerden biri de Türkistan'daki kültürel, tarihî eserleri ve özellikle "el yazması" kitapları toplamaktır. Roman bu noktada Miryakub'u merkeze alarak kurgusuna devam eder. Miryakub, Rus kaymakama iyi görünmek ve bazı ayrıcalıklar elde edebilmek için bulduğu el yazması eserleri teslim eder.

Miryakub sandalyesini yaklaştırdı, güzel bir kulplu bardağa semaverden demli çay koyduktan sonra bardağın altındaki tabağa iki şeker koydu. Sonra, koynundan gazeteye sarılmış şeyi çıkarıp, açmaya başladı.

-Ne o? – dedi Kaymakam. – Biraz önce idare binasında söylediğin şey mi?

-Evet, dört asırlık yazı Farsça beyitlermiş. Şehabeddin Müderrris'e göstermişim, Ömerhan zamanında kadı olan Eda adlı bir şairin beyti, kendi eli ile yazılmış, dedi. (s. 180)

Kaymakam, "yerli halkın" dil ve edebiyatını çok iyi bilen bir karakterdir. Bu sayede elde ettiği yazmaların değerini tespit edip bunlar hakkında gerekli araştırmayı yapabilmektedir. "*Türkistan tarihine ait yazma eserleri her ne suretle olursa olsun, elde etmeye çalışıyordu[r]*" (s. 180-181). Miryakub, yapmış olduğu eylemin toplumsal açıdan önemini farkında değildir. Esaret altında olması, ekonomik çıkarlarını düşünmesi, imtiyaz beklentisi onu bilinçli olmadan sömürüye götürür. Ancak bu noktadan sonra özellikle Miryakub üzerinden roman yeni bir boyut kazanır. Miryakub, binbaşını götürdüğü genel evde güzel bir kıza âşık olur. Evli olmasına rağmen gönlünü kaptırdığı bu kıızı kurtarmayı ve onu ülkesine götürmeyi amaç edinir. I. Dünya Savaşı'nın devam ettiği ve Rusya'nın Alman cephesinde zorluklar yaşadığı bir süreçte Miryakub ve Meryem (kıza bu ismi verir) uzun bir tren yolculuğuna çıkarlar. Bu yolculukta Miryakub'un tüm düşüncelerini değiştirecek bir tesadüf olur. Ceditçi bir tüccar olan Şerefüddin Hoca ile tanışmasıyla bildiği tüm öğretileri değiştirir. Henüz "imparatorluğun" ne demek olduğunu kavrayamamış olan Miryakub, "millet, bağımsızlık, çağdaşlaşma, inanç ve diğer konularda" köklü bir değişim geçirir. Aynı zamanda toplumda da belli başlı bir uyanış hakimdir. "*Dağ tarafında ahali isyan çıkarıp, bir-iki yüksek görevlinin evlerini ateşe vermiş[tir]*" (s. 188). Miryakub, Çolpan'ın romanın fikir dünyasını yansıtmak için kurguya dâhil ettiği sembolik bir karakterdir. İmparatorluğun "yıkılmakta", asıl olan "millet ve vatan" olduğunu idrak eden sıradan bir vatandaşdır. Bu yönüyle Miryakub, Çolpan'ın romanın "Gündüz" bölümüne hazırladığı bir karakter izlenimi verir. Onun kendi iç sesiyle hesaplaşmaya başlaması ve "kim olduğunu" sorgulaması bir noktadan sonra "uyanış" olarak kendisini gösterecektir. Şeferüddin Hoca'nın tren yolculuğu boyunca yaptığı konuşma Miryakub'u derinden etkiler:

Bizim memleketimize Rus hükümeti bir 'müstemleke' gözüyle bakıyor yani memleketlerin üveyi gibi. Bunun için buraya iyi makam sahibini göndermiyor. Tek tük şaşırıp gelen olursa... Onlardan bize dost yok. Bizim dostumuz, sadece kendimiziz. Bizim dostumuz millet! Onlar ise millet düşmanları. Biz onlara düşman! Bunu unutmayınız!

Milletin tarihi ve edebiyatına ait kıymetli eserleri karşılıksız vermek, hem de bir Rus makam sahibine vermek, bilmiyorum, nasıl ifade etmek gerekir? Bence bu millete ihanet! (s. 235)

"Milletin uyanması, gözünü açması" gerektiğini, medeni ülkelerdeki gibi bir yönetime ihtiyaç olduğunu, modern eğitim yöntemlerinin uygulanmasını ve nihayetinde "*kendi devletini*" (s. 236) kurması gerektiğini Şerefüddin Hoca dile getirir. Bu vesileyle Gaspıralı İsmail'in "*Dilde, fikirde, işte birlik*" (s. 236) sloganını ve Tercüman gazetesini hatırlatır. Miryakub'un Ceditçilere olan bakışı değişir. Onların aslında "kafir" olmadığını "millet" için çalıştığını anlar. Rusların bölge haklarını "*sağmal sığır*" (s. 238) gibi gördüğünü de ifade eder:

Onun imparatorluk dediği, Rus padişahının elinin altındaki yurtlardır. O yurtlarda her millettten insan var. Bu arada biz zavallılar da varız. Onlar, savaş mağlubiyetle biterse, o yurtların parça parça olup, dağılıp gitmelerinden korkuyorlar. Rusya'yı bu kulaç yetmeyen geniş ülkeyi, kılıç gücü ile Kazak Rusunun mızrağı ile korkutup bütün hâlinde kıyamete kadar elde tutmak istiyorlar. Sağmal sığır kim isteme? Bembeyaz tatlı sütü var. (s. 238)

Kırgın romanında da bahsi geçen ve Kazaklarla Kırgızlar arasında birlikteliğin sağlanamamış olduğu konusuna bu sefer Özbeklerle Kazaklar üzerinden bir kez daha değinilmiş olur. Tüm dünyayı etkileyen I. Dünya Savaşı, imparatorlukların sonunu getirirken bütün içindeki ulusal yapıların “bağımsızlık” söylemleri de dile gelmeye başlar.

Tren yolculuğunda gündeme gelen bir diğer konu ise “dil eğitimi” üzerinedir. Şerefüddin Hoca, Özbeklerin ilk okulda Rusça eğitim almasının yanlış olduğunu söyler (s. 239). Kendi çocuklarının ana dillerinde eğitime başlaması ve devamında yabancı dilleri öğrenmesi gerektiğinden bahseder. Millî bilinç verilmeyen çocukların zamanla kendi kültürel değerlerinden uzaklaşacağını ve “hâkim” gücün kontrolüne gireceğini vurgulamak ister. “*Gaflette kalan halkın uyanması için*” (s. 240) millî mekteplerin açılması gerektiğini anlatır. Miryakub’un tren yolculuğu sırasında tanıştığı Şerefüddin Hoca romanın vermek istediği mesajları barındıran bir karakter olarak karşımıza çıkar. Özellikle bu bölümde dile getirilen fikirler, bir noktada Çolpan’ın fikirleriyle örtüşür görünmektedir. Moskova’da biten teren yolculundan sonra roman yeniden Binbaşı ve Zebi eksenine döner.

Binbaşı, “dağlarda” meydana gelen olaylar nedeniyle çok endişelidir. Halk dağ köylerinde Rusların askeri birimlerine “baskın” düzenlemiş ve aralarında subayların da olduğu birçok kişiyi öldürmüştür. Bu olayların artması bölgede kontrolün zayıflaması anlamına geleceğinden Ruslar, oluşturdukları birliklerle iki köyü “dümdüz” ederler. “*üç-dört yüz adam öldürülmüş. 137 kişi*” (s. 268) hapse atılmıştır. Hapse atılanların ise kurşuna dizilerek “idamına” kesin gözüyle bakılır. Rusların “yavaş ve koyun” gibi gördüğü halkta bir uyanma başlar. Bunda özellikle o dönem Osmanlısında faaliyet gösteren “*Yaş Türklerin [Jön Türklerin]*” (s. 268) etkisinin olduğu romanda açıkça ifade edilir. Jön Türklerin Özbek coğrafyasında karşılı olarak “*Yaş Sartlar*” [Genç Özbekler-Ceditçiler] gösterilir. Rusların yanı sıra Rus yanlısı bölge halkı da kısmi olarak silahlandırılır. Onlar da işsizlik, açlık, fakirlik, para vs. sebeplerden kendi halkına karşı tavrı almaya zorlanır. Bölgede uygulanan “ağır” vergi politikası da insanları askerliğe sevk eden nedenler arasında yer alır. Bu vesileyle Çarlık Rusya’sının 25 Haziran 1916’da çıkarttığı fermana atıf yapılır: “*Padişahlık cepheye çağırıyormuş.’ diye duyduk. Hemen çağırırsa, hepimiz giderdik. Canımızdan bezdik, affedersiniz*” (s. 296). Ancak Ruslar, silahların kendilerine çevrilme ihtimalini düşünerek “*Müslüman-Türk delikanlılarının eline*” (s. 276) silah vermekten kaçınır. Verilen silahların çoğu av tüfekleridir.

Gece ve Gündüz romanında bahsi geçen bir diğer konu da halkın dinî duygularının kullanılmasıdır. Rus yetkililerin halkı zorunlu olarak camiye -özellikle Cuma namazına- yönlendirmesinin ardında yine politik bir tavrın olduğu söylenir (s. 284). Çünkü camide verilen vaazlar Rusların kontrolündedir. Bu kontrol haklı olası kalkışmalara karşı yatıştırma için kullanılır.

Roman, Binbaşı Ekberali cinayetiyle son bulur. Zebi’yi zehirlemek isteyen büyük kuması yanlışlıkla kocasını zehirler. Ancak binbaşığı zehirleyen suyu Zebi verdiği için suç onun üzerine kalır ve Zebi yedi yıl “Sibirya sürgünü” cezasına çarptırılır. Normal şartlarda kurşuna dizilmesi gerekse de mahkemede savcı “hassas dönem” nedeniyle uzun bir açıklama yaparak idam cezasının verilmesi uygun görmez. Savcı, binbaşının öldürülmesi olayının arkasında Yaş Sart casuslarının olabileceğini söyleyerek ekler:

Biz Sart halkına hiç endişe duymaksızın yaklaşmaya alıştık; onlara koyun gibi “yavaş!” diyoruz. Elbette, onların memleketlerini kan dökerek alan fatihler olarak bizim bu bakışımız bir bakıma doğru da olabilir. Fakat bizim şimdi bu yanlış bakış açısını bırakmamız gerek! Türkiye’deki 1908 yılı inkılabı, bizdeki 1905 isyanı ve İran’daki son meşrutiyet hareketleri, Sartların gözünü açmaktadır. Görünüşte Rus medeniyetine sarılmış gibi görünen Avrupa kıyafetli ceditçiler, çoğu güler yüzlü genç tüccarlardan ibaret olan “Yaş Sart” ileri gelenleri, imparatorluğa karşı dış bilemekte, Türkiye İttihatçılarından geri kalmıyorlar. (s. 333)

Kırgın romanının aksine *Gece ve Gündüz*’de Rusların uyguladığı şiddet politikası açık açık ifade edilmez. Dönem olayları romanın satır aralarına sıkıştırılmış olarak ve çoğunlukla üstü kapalı bir şekilde aktarılır. Roman Binbaşı ve Zebi’nin evliliğini merkeze alarak bireysel bir konu aktarımı yapıyor görünse de toplumsal mesajlarını da verir. Yazarın bu tavrını dönemin “baskı” politikasına bağlamak doğru olacaktır.

SONUÇ

Toplumu ve bireyi ilgilendiren her konuda kaleme alınabilen roman, sosyolojiye kaynaklık edebilecek unsurlardan biridir. İnsan ve düşünceleri/eylemleri söz konusu olduğunda sosyoloji en küçük birimden en geniş toplumsal olaylara kadar her alanda kendisine çalışma alanı bulur. Türkistan

coğrafyasının tarihinde yaşanan kanlı 1916 olayları ve bu olaylar etrafında şekillenen toplumsal yapı kaçınılmaz olarak dönem eserlerine yansır.

20. yüzyılın başında Türkistan’da yaşanan sosyal, ekonomik ve siyasi olayları kaleme alan yazarların eserlerinde özellikle eğitimsizlik, fakirlik, birlik olamama hususları üzerinde önemle durdukları görülür. 1860’larda başlayan Rus işgalleri takip eden süreçte yürütülen “sömürü” politikası bölge insanının tarım, ticaret, eğitim ve yönetim gibi birçok konuda geri kalmasına neden olur. Adaletsizlik, insan haklarına aykırı eylemler, inanç sistemlerine yapılan müdahaleler, rüşvet ve haksız kazanç elde etme çabaları gibi birçok etmen insanların esaretten kurtulup bağımsız millî bir devlet kurma isteğine vasıta olur. Rusların bölgede yürüttüğü nüfus politikası zamanla kültürel ve sosyal yapıdaki bozulmaları da tetikler. Türk roman yazarları da toplum hayatının hemen her alanında görülen eksiklikleri, siyasi yapıdaki bozuklukları, insanların dramını edebî esere yansıtırlar. Amaçları çoğu zaman esaret altında yaşana insanları bilinçlendirmek, bu yolla bağımsız bir devlete sahip olmanın önemini göstermektir. Bu çabaları çoğu zaman hayatlarına mâl olsa da bugün o dönemde yaşanan olayları ve bu olayların sonucunda yaşanan trajediyi bir romancı gözünden görme şansımız olur.

1905 Rus Devrimi sonrası Çarlık Rusya’sının anayasal monarşiye geçmesiyle oluşan atmosferde, Türkistan’da edebiyat ve dil açısından Türkiye’deki Millî Edebiyat dönemine benzer bir tablo şekillenir. Kazak, Kırgız, Özbek ve diğer Türkistan yazarlarında toplumsal, sınıfsal, kültürel ve özellikle millî konulara yönelik başlar. Cedit Hareketi olarak adlandırılan ve 1920’lere kadar devam eden süreçte hayatın hemen tüm alanlarında yenileşme, kalkınma, çağdaşlaşma konuları edebî eserlerin merkezini teşkil eder.

Ele alınan romanlar, dönemdeki siyasi, sosyal ve edebî faaliyetlerin hangi koşullar altında ortaya çıktığını göstermesi açısından da ayrıca önem arz eder. Tüm bu bağlamlar düşünüldüğünde Türk dünyasında yaşanan esaretin çok yönlü ele alınması gerekliliği ortaya çıkar. Bunlar içinde kuşkusuz edebiyat ve edebî metin sosyal yapıyı, toplumsal sorunları birey ve topluluk açısından göstermesi bakımından ayrı bir yere sahiptir.

İncelenen üç romanda özellikle üzerinde durulması gereken kavram “efendi” kavramıdır. Ruslardan bahseden karakterler bir şekilde onlara “efendi” olarak seslenir. Bu durum kendi “esaretinin” kabullenışı olarak dikkati çeker. Rusların bakış açılarında da Türkistan halkının onların işlerini yapmaya mecbur, aşağı tabakadan olan “köleler” olarak görülmesi yaşanan sınıfsal ayrımı gösterir. Üç romanın konuyu ele alış şekli de farklılık gösterir. Aynı dönem olayları *Besatar*’da birey üzerinden; *Kırgın*’da kanlı olaylar üzerinden *Gece ve Gündüz*’de sosyal yapı içinden aktarılır.

Yazarlık Katkısı

Bu araştırma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Armstrong, K. (2006). *Mitlerin Kısa Tarihi* (Çev. Dilek Şendil). İstanbul: Merkez Yayıncılık.
- Bauman, Z. (2010). *Sosyolojik Düşünmek* (Çev. Abdullah Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çolpan, A. S. (2022). *Gece ve Gündüz* (Haz. Şuayip Karakaş). Ankara: Bengü Yayınları.
- Güngör, A. (2010). Türkülerin Destanlaşma Sürecinde Bir Kırgız Kahramanı: Şabdan Baatır. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Ege Üniversitesi.
- Hekimoğlu, V. S. F. (2018). Birinci Dünya Savaşının Kazakistan’a Etkileri. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 0(35), 103-120.
- Kara, F. (2011). 1916 Kırgız Büyük İsyanı: Ürkün. *Turkish Studies*, 6(2), 537-546.
- Karakaş, Ş. (1998). Türkistan’da ‘Kızıl Kırgın’ Kurbanları. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 0(5), 24-36.
- Kasımbekov, T. (2023). *Kırgın – Bir Ürkün Hikâyesi* (Çev. Azap, S., Altıok, E.) Ankara: Bengü Yayınları.
- Kerman, Z. (2009). *Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Khavay, K. (2021). Askar Süleymenov’un Besatar Adlı Eseri Üzerine Dil İncelemesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu: Ordu Üniversitesi.
- Köylü, M. (2016). Ürkün: Bir Katliam Öyküsü. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 11(2), 117-141.
- Kütükçü, M. (2021). Kırgız Halkının Bağımsızlık İsyanı: 1916 Ürkün. *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(15), 1-9.

-
- Saparaliyev, D. (2007). Tarihî Kaynaklarda Şabdan Baatır Cantay Oğlu'nun Devlet Faaliyetleri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 7(1), 121-128.
- Sokol, E. D. (2016). *The Revolt of 1916 in Russian Central Asia*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Süleymenov, A. (2009). *Besatar*. Almatı: Atamura Yayınları.
- Йетер, А. Р. (2017). Тарыхый Инсан Шабдан Баатыр Жана Анын Билим Берүүгө Койгон Басымы. Наука, *Новые Технологии и Инновации*, 0(9), 138-141.
-

